

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TERİM
HAZIRLAMA
KILAVUZU

EMİN ÖZDEMİR

TÜRK DİL KURUMU YAYINLARI

EMİN ÖZDEMİR

TERİM
HAZIRLAMA KILAVUZU

TDK TANITMA YAYINLARI

DİL KONULARI DİZİSİ : 24

TÜRK DİL KURUMU YAYINLARI : 379

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	7
KISALTMALAR	9
TERİMLER VE NİTELİKLERİ	11
Terim Nedir?	11
Terimleri Nasıl Ayırabiliriz?	13
Terimler ve Genel Sözcükler	16
TERİM YAPMA YOLLARI	18
Bilim Dili	18
Türkçelerini Aramak	19
Türetme	24
Birleştirme	27
Birden Çok Sözcükle Karşılama	28
Anlam Aktarımı	28
YAPILARINA VE ANLAMLARINA GÖRE TERİMLER	30
ARAÇ, GEREÇ, AYGIT ADI BİLDİRENLER	31
Türetme Yoluyla Yapılanlar	31
Birleştirme Yoluyla Yapılanlar	38
Birden Çok Sözcükle Yapılanlar	41
Anlam Aktarımı Yoluyla Yapılanlar	42
İŞ VE EYLEM BİLDİRENLER	43
Türetme Yoluyla Yapılanlar	43
Birleştirme Yoluyla Yapılanlar	46
Birden Çok Sözcükle Yapılanlar	48
Anlam Aktarımı Yoluyla Yapılanlar	48
ÖZELLİK, NİTELİK VE DURUM BİLDİRENLER	49
Türetme Yoluyla Yapılanlar	50
Birleştirme Yoluyla Yapılanlar	63
Birden Çok Sözcükle Yapılanlar	65
Anlam Aktarımı Yoluyla Yapılanlar	66
TÜR VE TOPLULUK BİLDİRENLER	66
Türetme Yoluyla Yapılanlar	67
Birleştirme Yoluyla Yapılanlar	73

Birden Çok Sözcükle Yapılanlar	75
Anlam Aktarımı Yoluyla Yapılanlar	75
DÜŞÜNCE, BİLİM VE SANAT AKIMI BİLDİRENLER	76
Türetme Yoluyla Yapılanlar	76
Birleştirme Yoluyla Yapılanlar	78
Birden Çok Sözcükle Yapılanlar	78
OLUŞMA VE BİÇİMLENME BİLDİRENLER	79
Türetme Yoluyla Yapılanlar	79
Birleştirme Yoluyla Yapılanlar	83
Birden Çok Sözcükle Yapılanlar	85
Anlam Aktarımı Yoluyla Yapılanlar	85
RUHSAL VE DÜŞÜNSEL ETKİNLİKLERLE İLGİLİ	
KAVRAMLARI BİLDİRENLER	86
Türetme Yoluyla Yapılanlar	86
Birleştirme Yoluyla Yapılanlar	90
Birden Çok Sözcükle Yapılanlar	90
GENEL KAVRAMLARI KARŞILAYANLAR	91
UYGULAMA	92
TERİMLERİN SÖZLÜK DÜZENİNE KONMASI	95
Fişleme	95
Tanımlama	96
Gönderme	97
Dizinleme	98
TERİM TÜRETMEDE KULLANILAN EKLER DİZİNİ	99

ÖNSÖZ

Bilim, sanat ve teknik alanlarındaki kavramları Türkçe sözcüklerle karşılama, hemen her dalda, o dala özgü Türkçe terimler dizgesi yaratma çabaları sürüp gitmektedir. Bu çabayı sürdüren kişiler, kurum ve kuruluşlar zaman zaman Türk Dil Kurumuna baş vurmakta, terimlerin Türkçeleştirilmesinde tutulacak yol, izlenilecek yöntem bakımından yardım istemektedirler. Bu kitapçık, böyle bir isteği karşılama gereksiniminden doğmuş, terimler konusunda çalışacaklara kılavuzluk etmek ereğiyle hazırlanmıştır.

Terim yapma işi, çok yönlü bir konudur. Anlambilgisinden, sesbilgisine; yapıbilgisinden sözlükbilime değin birçok alanların kapsamına girer. Bu kılavuzda ise ayrıntılardan kaçınılmış, özellikle “Terimler ve Nitelikleri”, “Terim Yapma Yolları”, “Yapılarına ve Anlamlarına Göre Terimler”, “Terimlerin Sözlük Düzenine Konması” gibi temel noktalar ele alınmıştır. Terim yapma açısından Türkçenin zengin olanakları örneklerle bağlanarak gösterilmiştir. Konuya ilgi duyanlar, bu örnekleri tanıyacak, birçok sorunun karşılığını bu kitapçıkta bulabileceklerdir.

Kılavuzun hazırlanmasında emekleri bulunan Terim Kolundaki görevli arkadaşlarım Oya Adalı ve Halûk Aker’e teşekkürlerimi sunarım.

Emin Özdemir

KISALTMALAR

ahlb.	ahlâk bilim
ağ. iş.	ağaç işleri
anat.	anatomi
ask.	askerlik
astr.	astronomi
bitkb.	bitkibilim (botanik)
biy.	biyoloji
coğr.	coğrafya
den.	denizcilik
dilb.	dilbilim
dok.	dokumacılık
eğitb.	eğitim bilim
eko.	ekonomi
est.	estetik
fels.	felsefe
fiz.	fizik
foto.	fotoğrafçılık
gökb.	gökbilim (astronomi)
kim.	kimya
mant.	mantık
mat.	matematik
müz.	müzik
ruhb.	ruhbilim
sesb.	ses bilgisi
si.	sinema
sp.	spor
ta.	tarım
tar.	tarih

tec.	tecim (ticaret)
tekn.	teknik terimi
tıp.	tıp
topl.b.	toplumbilim
tüz.	tüze (hukuk)
yaz.	yazın (edebiyat)
yerb.	yerbilim (jeoloji)
zool.	zooloji

TERİMLER VE NİTELİKLERİ

Terim Nedir?

Dillerin söz dağarcıkları değişik söz dilimlerinden oluşur. Bu dilimlerden biri de terimlerdir. Terimler, bilim ve sanat dallarıyla ilgili özel kavramları karşılayan sözcüklerdir. Anlamları kesin olup kişiden kişiye değişmez. Dil içindeki yaygınlığı, dolaşımları da sınırlıdır. Daha çok belli bir bilim ya da sanat alanında çalışan kişilerin dilinde yer alır; bunlar arasında iletişimi kesin bir biçimde sağlamak için kullanılır.

Terimlerin niteliğini somutlayabilmek için şu sözcük dizilerine bakalım:

1 . ağaç	2 . sevgi	3 . buzul
taş	özlem	yükselteç
su	acı	boşaltaç
ekmek	can	duyarga
kuş	erdem	altyapı
kapı	korku	üstyapı
toprak	öfke	salgı
masa	yiğitlik	içgüdü
kilim	düş	algı . . .

Birinci dizideki sözcükler günlük yaşamın her kesiminde herkes tarafından kullanılan sözcüklerdir. Bunların dil içindeki dolaşımları oldukça geniştir. Somut anlamlı sözcüklerdir. Bunları duyduğumuz ya da okuduğumuz zaman, gözümüzün önünde belirli varlıkların imleri (işaret) canlanır. Elle tutar, görebiliriz bu sözcüklerin karşıladıkları kavramları. Nesnellikleri vardır.

İkinci dizideki sözcüklerin de birçok yönden, birinci dizidekilere benzediğini söyleyebiliriz. Bunların da dil içinde yaygınlıkları vardır. Kullanım ve dolaşımları geniştir. Ancak birinci dizideki sözcüklerden ayrılan bir yanı varsa, o da bunların soyut anlamlı oluşlarıdır. Anlamalarını anlayabilmemiz, bu sözcükleri bir nesne ya da varlıkla birlikte düşünmemize bağlıdır. Ayrıca anlamları kişiden kişiye değişir.

Üçüncü dizideki sözcüklere gelince, bunlar 1 ve 2. dizideki sözcüklerden oldukça ayrı bir nitelik taşımaktadır. Şöyle ki, bunların kullanım alanı sınırlıdır. Dil içinde dolaşımları belli kişiler ve kümeler arasında olur. Şöyle de diyebiliriz, belli bir kültür ve eğitim düzeyinden geçmemiş kişiler için anlamsızdır bu sözcükler. Örneğin ne denli somut olursa olsun, sokaktaki bir kişi için *buzul* sözcüğü de, *duyarga* sözcüğü de belirli bir anlam taşımaz. Ama bir yerbilimci, bir coğrafyacı için *buzul*: “yüksek dağların, kutup bölgelerinin kalıcı karları, buzkarları ile beslenerek dağ yamaçlarından aşağı ağır ağır inen buz ırmağı, ya da buz alanı. Dağ başlarında birikip yaz kış erimeyen ve derelerden aşağıya doğru ağır ağır yer değiştiren büyük kar ve buz kümesi...” demektir. Bunun gibi *duyarga* da bir zoolog için “eklembacaklılarda başın ön kısmında bulunan ve birçok duyu organını taşıyan uzantı” anlamına gelir. *Altyapı*, *üstyapı* sözcükleri için de böyledir bu. *Alt*, *üst*, *yapı* sözcüklerini tek tek herkes bilir. Gelgelelim bunların birleşmesiyle oluşan *altyapı*, *üstyapı* sözcüklerini ise ancak belli bir eğitim ve öğretimden geçmiş kişiler anlar. Öyle ise terimlere genel dilin, günlük konuşma dilinin sözcükleri olarak bakamayız. Bunlar, özellikle bilim ve sanat alanlarında kullanılan, bu alanların kapsamına giren kavramların, nesnelerin, olay ya da durumların karşılığı olan sözcüklerdir.

Terimleri Nasıl Ayırabiliriz?

Terimler, günlük dilin sözcüklerinden nasıl ayrılır? Terim olan bir sözcüğü nasıl seçebiliriz? Bu ayırma ve seçmenin sınırı nerede başlar, nerede biter? Terim konusunda önemli sorulardır bunlar. Bilim ve sanat dallarının üst düzeylerinde terimleri ayırmada bir güçlük çekmeyiz. Örneğin, *sarkıt* (mukattara-i fevkaniye, stalactite) yer-bilimde bir nesneyi, *ışınım* (inşia, radiation) fizikte bir olayı, *tepkime* (aksülamel, réaction) kimyada bir durumu belirten birer terimdir. Şundan ki bu sözcükler, halkın günlük konuşmalarına sinmiş değildir. Bu tür sözcüklerin terimliğini kolayca anlayabiliriz. Çünkü herkese açık olmayan bir yanları vardır. Anlamlarını, hangi bilim dalıyla ilgiliyse o bilim dalında çalışan ya da o dalda bilgisi olan kişiler anlayabilir. Bu durumu daha iyi somutlayabilmek için şu parçayı terimler açısından okuyalım:

“Yüksek sıcaklıktaki bir gaz yığını içindeki *atomların* hareket hızları da yüksektir. Onlar birbirleriyle sık sık çarpışırlar. Sıcaklık ne denli yüksekse çarpışma da o oranda *yeğînleşir* ve sıklaşır. Çarpışmalar sonunda kimi *elektronlar* daha üst kabuklara çıkarlar. Böylece çarpışmaların *yeğînliklerine* ve *çeşitliliklerine* uygun olarak atomlar *çeşitli uyartılma* durumlarına gelirler. Sözceliği, gaz içinde yalnız *hidrojen* atomlarını göz önüne alacak olursak, onlardan kimi atomların ikinci uyartılma durumlarında (elektronlar ikinci kabukta yani $n_0 = 2$) kimi atomların üçüncü, dördüncü atomların uyartılma durumlarında olduğunu görürüz. Çeşitli uyartılma durumlarının bollukları doğrudan doğruya gaz yığınının sıcaklığına bağlıdır. O halde bu denli sıcak olan gaz yığınının daha alt *katmanlardan* gelen ışık, her bir uyartılma durumu (ya da n_0 baş *kuvantum sayısı*) bir *soğurma* çizgisi serisi oluşturacaktır. Ayrıca bir çizgi serisinin *soğurulma yeğînliği* ne denli yüksekse o serinin ilişkin olduğu uyartılma durumundaki atomların

sayısı da o oranda yüksek olmalıdır. Görülüyor ki iki farklı çizgi yeğinlikleri oranı gazdaki atomların uyartılma durumlarıyla, dolayısıyla gazın sıcaklığıyla ilgilidir. Bu ilginin matematik ifadeleri *teorik fizikten* bilinmektedir. Bu bilgilerden yararlanarak yıldız *atmosferlerindeki uyartılmış atomların* verdikleri soğurma yeğinlikleri oranından sıcaklık hesapları yapılmaktadır. Bir yıldızın bu yoldan bulunan sıcaklığına uyartılma sıcaklığı denir.” (Abdullah Kızıllırmak, *Astrofiziğe Giriş*, s. 147-148)

Parçada geçen ve *italik* olarak dizilmiş olan sözcükler, birer terimdir. Bunlar kolaylıkla seçilip ayrılabilir. Yukarıda belirttiğimiz özel anlamlılık, dil içinde dolaşım ve kullanımda sınırlılık bu sözcüklerin belirleyici nitelikleridir. Gelgelelim kimi durumlarda bu nitelikler, ayırıcı ve belirleyici olamaz. Şöyle ki bir sözcük günlük konuşma dilinde çok yaygın olduğu gibi, bir bilim ve sanat dalıyla ilgili özel kavramlardan biri de olabilir. Bu tür sözcükleri nasıl adlandıracamız? Bunlar da terimsel bir nitelik taşır mı?

Soruyu yanıtlayabilmek için sözcüklerin anlam özellikleri üzerinde kısaca durmamız gerekir. Her sözcük bir anlam birimidir. Sözcüğün ilk ve temel anlamına “çekirdek anlam” diyoruz. Ancak dilin akışı içinde sözcüğün bu ilk ve çekirdek anlamı genişler. Bu çekirdek yöresinde yeni anlam halkaları oluşur. Böylece çok anlamlılık dediğimiz olgu çıkar. Bu olguyu bir sözcük üzerinde, *ağız* sözcüğü üzerinde görelim. “Ağız” sözcüğünün çekirdek anlamı: “yüzde, avurtlarla iki çene arasında bulunan, sesin çıkmasına ve besinleri alma işine yarayan boşluk” demektir. Oysa bu temel anlamın dışında, sözcüğün yan anlamları da çıkmıştır ortaya. Sözelimi “ağız” sözcüğünün, şu anlamları verilir sözlüklerde: “1. Ağzın dış sınırı olan dudaklar, 2. Kapların ya da içi boş şeylerin açık yanı, 3. Bir suyun göle ya da denize döküldüğü yer, 4. Koy, körfez, liman, yol gibi yerlerin açık yanı, 5. Birkaç yolun birbirine ka-

vuştığı yer, kavuşak, 6. Kesici aletlerin kesici yanı, 7. Bölgelere ve sınıflara göre değişen söyleyiş ve kelime hazinesi, 8. Kandırmak için kullanılan mantık özelliği, 9. Bir bölge melodilerinde görülen özelliklerin topu, 10. Defa, kez, 11. (Tehlikeli şeyler için) Pek yakın yer, 12. Ağlarda balığın girmesi için açık bırakılan kısım, 13. Bir kaptaki bulunan akışkanın akmasını sağlayan açıklık, 14. Kesik koni biçiminde yapı boşluğu (bir ocağı, bacayı, bir yolu yağmur suyu kanalına bağlayan ağızlar), 15. Bir volkanın krateri”...

Görüldüğü gibi, sözcüklerin hem *çekirdek anlamları* hem de bunların genişlemesinden doğan *yan anlamları* vardır. Terimler ise böyle değildir. Bunlar, *tek anlamlı* sözcüklerdir. Sınırlanmış, kesin ve belirli bir kavramın karşılığıdır terimler. Halk, bir sözcüğü kullanırken onu hem çekirdek hem de yan anlamlarıyla kullanır. Bilim adamına gelince iş değişir. Çok anlamlı bir sözcüğü terimsel bir içerikle kullanırken belirli bir açıdan ele alır onu. Çekirdek anlamına ilişmeden, yan anlamlarından birini seçer, seçtiği bu anlamı sınırlandırıp belli bir terimin karşılığı olarak benimser. Örneğin yukarıda *ağız* sözcüğünün değişik yan anlamlarını sözlüklerden alıntılamıştık. Alıntılarımız bu yan anlamlardan bugün 3’üncüsü coğrafyada, 7’ncisi dilbilgisinde, 6’ncısı müzikte, 12’ncisi balıkçılıkta, 13’üncüsü fizikte, 14’üncüsü yapıcılıkta, 15’incisi yerbilimde birer terim olarak kullanılmaktadır.

Bu örneklerden de anlaşılacağı gibi, günlük yazı ve konuşma dilinde kullanılan genel anlamlı bir sözcüğün, yan anlamlarından biri sınırlandırılarak terimleştirilebilir. A. Dilâçar da bir yazısında (*Türk Dili*, sayı 64) bu olguyu açıklarken terimlerin tek anlamlı sözcükler olduğunu vurgular, şu örneği verir: “Genel halk dilindeki denotasyona (temel anlama) ilişmeden konnotasyonlardan (yan anlamlardan) birini ~~seçilerek~~ ^{seçilerek} belirli bir terimin denotasyonu

kabul etmek, yani terim, genel kelime ortak yaşayışı mümkün oluyor. *Budala* kelimesi bunlardan biridir. *Türkçe Sözlük* bu kelimeyi şöyle tarif etmiş: ‘zekâsında gereği kadar çeviklik olmayan’. Halk dilinde bu anlam böyle kalabilir. Fakat ruh hekimleri onun belirli ve kesin olmayan konnotasyonlarını silerek ve bunlardan bir tanesini denotasyon haline getirerek kelimeyi terimleştirmişlerdir. Ruh hekimliğine göre, *budala*, zekâ bölümü (quotient d’intelligence) 20-40 arasında bulunan 3-7 yaşlarında normal çocuğun anlama gücünü gösteren, takvim yaşı 3-7’den çok fazla olan bir kimseye denir ve Fransızca *imbécile*’in karşılığıdır. Genel dilde birine *budala* diyen, bu kelime ile vasıflandırdığı kimsenin zekâ gücünü testle ölçmüş değildir; ona *ahmak*, *aptal*, *ebleh*, *alık* da diyebilirdi, çünkü zekâ bölümü 20 midir, 30 mudur, bilmiyor. Bundan dolayı bu sözler genel dilde sadece birer kelime, ruh hekimliğinde de birer terimdir. Sözlük şöyle demiş: ‘ebleh = alık = beceriksiz ve şaşkın’; ‘ahmak = zekâsı az gelişmiş olan, budala’; ‘aptal = zekâsı hemen hiç gelişmemiş.’ Bunlar birbirinden kesin olarak ayırt edilmiyor, hatta *ahmak* = *budala* deniyor, tabii terim olmayarak. Fakat terim olarak *aptal*, zekâ bölümü normalin (90-110 = normal zekâ, 110-200 = üstün zekâ) altında, yani 0-90 arasında bulunan, anlama kuvveti zayıf olanlar için ve genel terim olarak kullanılır.”

Terimler ve Genel Sözcükler

Terimler tek anlamlı sözcüklerdir. Bir sözcüğün, genel dilde, halk dilinde kullanılan anlamıyla terimsel anlamı arasında ayrılık vardır. Sözgelimi *çizgi* sözcüğünün şu kullanımlarına bakalım:

Alındaki ve yüzündeki çizgiler iyice belirginleşmiş.

Önce, yanlış çizdiğiniz bu çizgiyi siliniz.

Sözcük, birinci cümlede “kırıksıkla”, ikinci cümlede

ise “bir şey başka bir şeye dokunarak geçerken onda bıraktığı uzun ve ince iz ya da bunun benzeri” anlamında kullanılmıştır. Bu kullanımlarda terim değildir. Bir de *çizgi* sözcüğünün şu kullanımına bakalım:

Çizginin *yalnız uzunluk boyutu vardır*.

Bu sonuncu cümlede “çizgi” matematik ve geometri-deki anlamıyla kullanılmıştır. Bu kullanımıyla terimdir. “Bir noktanın yürütülmesiyle oluşan şekil.” demektir.

Görülüyor ki belli bir bilim dalıyla ilgili oluş, anlamca sınırlı bir bağlamda kullanılış , genel dilde öbür sözcüklere oranla yaygın olmayış terimlerin belirleyici nitelikleridir. Bu nitelikler birer ölçüt alınarak terimlerle ortak dilin sözcükleri birbirinden ayrılabilir. Aslında terim sözcüğünün kök anlamında da bir “sınırlılık”, bir “son” anlamı vardır. Latince *terminus* sözcüğü “sınır, son” anlamına gelir. Terim sözü de köken yönünden bu sözcüğe dayanır. Buradaki sınırlamadan, bir sözcüğü, tek anlamda kullanma, varsa onu, yan anlamlardan soyma anlaşılmalıdır.

TERİM YAPMA YOLLARI

Bilim Dili

Terimler, bilim ve sanat kavramlarını karşılayan, özel anlamlı sözcüklerdir. Bilim ve sanat dili, terimlerle kurulur, terimlerle oluşur. Bu yönden terimlerin açık, anlaşılır, aydınlık olması gerekir. Böyle olmazsa, bilim ve sanat dili, anlaşılabilirliği olmayan, karanlık ve karmaşık bir görünüş alır. Bilim ve sanat dili karışık ve karmaşık olursa, ilkin bilim adamları arasında tam bir anlaşma olmaz, tam bir iletişim kurulamaz. Bunun yanı sıra bilim ve sanat ürünlerini halk yığınlarına indirme ve iletme olanaksızlaşır.

Bilinen bir gerçektir ki bilim dilimiz, yıllar yılı Türkçemizin kendi öz değerleriyle, kendi öz sözcükleriyle kurulmamıştır. Terimler, Türkçe sözcüklere dayandırılmamıştır. Bunun yerine yabancı karşılıkları yeğlenmiştir. Bu da bilginin hem yayılmasını engellemiş hem de Türkçemize birçok yabancı sözcüğün girmesine yol açmıştır.

Bilim adamlarımız neden yabancı terimleri yeğlemişlerdir? Neden bunların Türkçesini arama, karşıladıkları kavramları Türkçeyle deyimleme yolunu seçmişlerdir? Sözelimi gökbilimde “bir gök nesnesinin çekiminde kalarak onun çevresinde dolanan ve onunla birlikte güneş çevresinde dönen daha küçük gök nesnesi” demek olan bir kavram için Osmanlıca “peyk”, Fransızca “satellite” sözcüklerini kullanmışlar da, Türkçenin kendi olanaklarından yararlanıp bu kavrama *uydu* karşılığını bulamamışlardır? Bunun gibi tıp alanında da “göğüs boşluğunun içini ve bu boşluğun içinde bulunan

akciğerin dışını kaplayan ince zar”a yıllar yılı Osmanlıca “gışa-i cenb”, Fransızca “plèvre” demişler de *akciğer-zarı* diyememişler? Niçin “bataklıklarda yaşayan, yetişen, bataklıklarla ilgisi olan canlı ve cansız varlıkları” adlandırırken *batakçıl* ya da *bataksal* diyememişler de, Osmanlıca “merzagî”, Fransızca “palustre” demişler? Neden *böcek* demek varken Osmanlıca “haşere”, Fransızca “insecte”; *işitme* varken Osmanlıca “sem’i”, Fransızca “audition” demişler?

Bu örnekler ve sorular çoğaltılabilir. Türkçeleri varken ya da kolayca Türkçeleri bulunabilecekken terimlerin yabancı karşılıklarını yeğleyişin nedenleri çok yönlüdür. Şöyle ki yüzyıllarca Türkçe, bilim dili olarak işlenmemiştir. Bilginlerimiz, bilim adamlarımız, düşünürlerimiz bilim ve sanat kavramlarını hep yabancı dillerin terimleriyle karşılamaya çalışmışlardır. Şöyle de söyleyebiliriz: Türkçenin, bilim dili olarak geliştirilebileceğine, bilimsel kavramların Türkçe sözcüklerle de karşılanabileceğine inanmamışlardır. Bilimsel ürünler, belli bir çevrede kalmış, halkın bundan yararlanması düşünülmemiştir. Bu, niçin böyle olmuştur? Nedenler tek değil, çok yönlüdür. Ama bunlar arasında en önemlisi, bilim adamlarımızda anadili bilinci ve Türkçe düşünme alışkanlığının gerçek anlamda uyanmamış oluşudur.

Türkçelerini Aramak

Dil devrimi bu olumsuz durumu geniş ölçüde değiştirmiştir. İlkın, Türkçenin soyut, somut, genel, özel, her türlü kavramı tüm incelikleriyle karşılayabilecek olanakları bulunduğunu tanıtılarıyla ortaya çıkarmıştır. Türkçenin de işlenirse gelişmiş ve yetkinleşmiş nice dillerle boy ölçüşecek bir gücü olduğunu örnekleriyle göstermiştir. Özellikle “Türkçede karşılıkları yoktur, ne denli çaba gösterilirse gösterilsin, bunlara Türkçe karşılıkları bulunamaz.” diye

kullanılagelen nice terimler Türkçeleştirilmiştir. Böylece “Türkçe, bilim dili olamaz.”, “Söz dağarcığı bilim ve sanat kavramlarını eksiksizce karşılayabilecek bir zenginlikte değildir.” gibi gerçek dışı bir sanı da doğal olarak yıkılmış ve değişmiştir. Bütün bunlar Türkçeye inanç ve güvenci artırmış, bilim alanında çalışanlarla sanatçılarımızda bir Türkçe düşünme ve Türkçe anlatma alışkanlığı yaratmıştır. Bu alışkanlıkla terimler saptanıyor, bunların Türkçe sözcüklerle tanımları yapılıyor, her birine Türkçenin kendi söz değerlerinden karşılıklar aranıyor.

Bu arayış ve çabaların ereğine ulaşması için terimleri Türkçeleştirme ve terim yapma yollarını tanımamız gerekir. Hemen belirtelim ki terimlerin Türkçelerini ararken çeviri yoluna zorunluluk olmadıkça gitmemeliyiz. Bunun yerine dilimizin kendi olanaklarından yararlanarak Türkçe terimler bulmalıyız.

Türkçe sözcükler bulma konusunda birçok deneyimler yapılmıştır. Çünkü dil devrimi, Türkçenin olanaklarını, sözcük yapma yollarını, ekler düzenini gün ışığına çıkarmıştır. Ayrıca Türkçeye girmiş olan nice yabancı sözcüklere Türkçe karşılıklar bulunmasını sağlamıştır. Bunları tanıma, yeni bir kavrama karşılık ararken ya da yabancı bir sözcüğü Türkçeleştirirken daha önce yapılmış deneyimlerden yararlanma bizim işimizi kolaylaştırır.

Terimlerin Türkçelerini aramak, Türkçelerini yaratmak için baş vuracağımız yollar nelerdir? Bunları belirlemeye geçmeden önce aşağıdaki örnekleri inceleyelim:

I. ayıraç (kim.) (Osm. miyar, Fr. réactif): Cisimleri bileşime ya da ayrışma uğratarak niteliklerini belirtmede kullanılan madde.

çekim (fiz.) Herhangi bir cismin, başka bir cismi kendine çekme gücü.

değişken (mat.) (Osm. mütehavvil, Fr. variable): Ayrı değerler alabilen

eriyik (fiz.) (Osm. mahlul, Fr. solution): İçinde katı bir maddenin erimiş olduğu sıvı.

etçil (biy.) (Osm. âkil-ül-luhum, Fr. carnivore): Etle beslenen (hayvan).

II. atardamar (anat.) (Osm. şıryan, Fr. artère): Kanın yürekten vücudun her yanına gitmesine yarayan ve yüreğin her vuruşunda atar gibi görünen damar.

balözü (bitkb.) (Osm. rahik, Fr. nectar): Birtakım çiçeklerin içinde bulunan ve bal yapmak için arılar tarafından emilen tatlı sıvı.

eşbasınç (coğr.) (Osm. mütesaviy-üt-tazyik, Fr. isobare): Hava basınçları eşit olan (yeryüzü noktaları).

gizilgüç (fiz.) (Osm. meknî, Fr. potentiel): Bir cisimde bulunup herhangi bir engel dolayısıyla kendini gösteremeyen, fakat engelin kalkmasıyla iş haline geçebilen güç.

göktaşı (gökb.) (Osm. hacar-i semavî, Fr. météorite): Gezegenler arasında dolaşan küçük gökcisimlerine verilen ad.

III. ağırlık merkezi (fiz.) (Osm. merkez-i sıklet, Fr. centre de gravité): Bir cismin bütün noktalarına ayrı ayrı etki yapan yerçekimi kuvvetlerinden meydana gelmiş tek kuvvet halindeki bileşkenin uygulama noktası.

birikinti konisi (yerb.) (Osm. mahrut-u teberrüzî, Fr. cone de déjection): Dağlık bir yerden gelen suyun sürüklediği taş parçalarının bir düzlükte yığılarak meydana getirdiği yelpaze biçimindeki yer şekli.

bitişik çanak yapraklılar (bitkb.) (Osm. mütelâsik-ül vüreykat-ı tüveyciye; Fr. gamopétales): Çanak yaprakların birbirine bitişmiş bulunan bitkiler.

damıtık su (kim.) (Osm. ma-i mukattar; Fr. eau distillée): Damıtılarak elde edilmiş su.

birinci derecede iki bilinmeyenli denklem (mat.) (Osm. derece-i ulâdan iki meçhullü muadele; Fr. équation de premier degré à deux inconnus): İçinde bilinmeyen denilen iki harf bulunan ve yalnız bu bilinmeyenlerin uygun değerleri için sağlanabilen eşitlik.

IV. bez (biy.) (Osm. gudde; Fr. glande): İçinden geçen kandan ya da özsuda kimi maddeler ayırarak salgı oluşturan organ.

çanak (bitkb.) (Osm. ke's; Fr. calice): Çiçeğin en dışında bulunan yeşil yaprakların topu.

çekirdek (biy.) (Osm. nüve; Fr. noyau): Bir hücrenin merkezini oluşturan cisimcik.

dalga (fiz.) (Osm. mevce; Fr. onde): Akışların devirli devimlerinde bir devir içindeki devim.

doğru (mat.) (Osm. müstakim; Fr. droite): İki nokta arasında çekilebilen en kısa çizgi.

Dört öbekte topladığımız bu terimler, değişik alanlarla ilgilidir. Yapıları ve yapıları yönünden aralarında ayrımlar var. Örneğin birinci öbekte yer alan beş terimin yapısı birbirine benziyor. Bunlar Türkçede var olan kimi sözcüklere birtakım ekler getirilerek yapılmıştır: *Ayır-aç*, *çek-im*, *eri-y-ik*, *et-çil* gibi. Bu örneklerde olduğu gibi var olan sözcüklere ekler getirerek yeni sözcükler elde etme işine *türetme* diyoruz. Terimlerin bir bölümü bu yolla yapılmaktadır.

İkinci öbekteki terimler arasında da bir benzerlik var. Bunlar da birden çok sözcüğün birleştirilmesiyle elde edilmiştir: *Atar-damar*, *bal-özü*, *eş-basınç*, *gizil-güç* gibi. Böyle birden çok sözcüğü birleştirerek yeni sözcük yapma işine *birleştirme* diyoruz.

Bir kavramı *türetme* ve *birleştirme* yoluyla karşılamadığımız zaman baş vurduğumuz bir yol da *birden çok sözcükle* terim yapmadır. Bu tür terimlerde her sözcük, kendinden sonra gelenin belirleyicisi, açıklayıcısı durumundadır. Nitekim üçüncü öbekte topladığımız sözcükler bu türdendir: *Ağırlık merkezi, birikinti konisi, damutık su* gibi. Sözcükler iki ya da ikiden artık olabilir. Ancak her sözcük, tek bir ana kavramı belirlemeye yarar.

Dördüncü öbekte yer alan terimler arasında da yapısal bir benzerlik vardır. Bu sözcüklerin her biri, ortak dilin söz değerleridir. Her birinin ayrı anlamları vardır. Terimsel anlamları ilk ağızda düşünülemez. Örneğin “dalga” denilince bu sözcüğün düşüncemizde uyandırdığı ilk anlam çağrışımı şudur: “Deniz ya da göl gibi geniş sularda rüzgârın tümsek tümsek yükselterek sürdüğü su yığını.” Oysa terimsel anlamıyla sözcüğün ortak dildeki bu anlamı arasında doğrudan bir ilişki yoktur. Bunu “bez” sözcüğünde de görebiliriz. “Bez” sözcüğünü duyduğumuz zaman “ince pamuk ipliğinden yapılan dokuma” gelir aklımıza. Ama terimsel anlamı olan “içinden geçen kandan ya da özsudan kimi maddeleri ayırarak salgı oluşturan organ” kavramını düşünmeyiz. Demek oluyor ki bu sözcüklerin belli bir yönünden yararlanarak onlara belli bir terimsel anlamı aktarmış, ortak dildeki temel anlamı yanı sıra yan anlamlarından birini terim olarak benimsemişiz. Kimi terimlerin yapımında bu yola baş vurulur. Bunu *anlam aktarımı* olarak adlandırabiliriz.

Buna göre, Türkçede terim yapma gelişigüzel olmuyor. Belli yollardan yararlanılarak yapılıyor. Bunları başlıca dört başlık altında toplayabiliriz: *Türetme, birleştirme, birden çok sözcükle karşılama, anlam aktarımı.*

Türetme

Terim yapmada baş vuracağımız ana yollardan biridir türetme. Ad ve eylem köklerine, gövdelerine yapım ekleri getirerek yeni sözcükler yapma işidir. Bu işi daha iyi anlayabilmemiz için *kök*, *yapım eki*, *gövde* terimlerinin anlamını bilmemiz gerekir.

Sonuna herhangi bir ek almamış, başlıbaşına anlamı olan ad ve eylemlere “kök” diyoruz. Sözgelimi *bul-* bir eylem, *kum* bir ad köküdür. “Yapım eki” ise kök ya da gövde durumundaki sözcüklerin sonuna gelir, onlardan yeni anlamda sözcükler türetmeyi sağlar. Örneğin *bölge* terimi *böl-* köküne *-ge* yapım eki getirilerek yapılmıştır. Bunun gibi *kumul* terimi de *kum-* köküne *-ul* eki getirilerek yaratılmıştır.

“Gövde”, kök durumundaki sözcüklere yapım ekleri getirilerek elde edilen yeni sözcüklere verilen addır. Sözgelimi *bölge*, *kumul* sözcükleri birer gövdedir. Yapım ekleri köklerin sonuna gelip onlardan yeni sözcükler türettiği gibi, gövdelerin sonuna da gelerek onlardan yeni sözcükler türetir. Verdiğimiz örneklere dönelim: *bölge* sözcüğüne *-sel* eki getirilerek *bölgesel*, *kumul* sözcüğüne *-su* eki getirilerek de *kumulsu* sözcüğünü elde ederiz.

Dilimiz, yapım ekleri yönünden çok zengindir. Daha doğrusu Türkçemiz sözcük yapma olanakları yönünden zengin, doğurgan bir dildir. Yeni kavramlara bu olanaklardan yararlanılarak karşılıklar bulunabilir kolayca. Yeter ki Türkçemizin bu yönü iyice bilinsin ve işletilsin.

Türetme yoluyla elde ettiğimiz terimlerin bir bölümü eylemlerin (fiillerin) kök ve gövdelerine getirilen yapım ekleriyle yapılmıştır: *Aç-ı*, *dönen-ce*, *düzle-m*, *ışı-ma*, *yalıt-kan* gibi... Bir bölümü de adların (isimlerin) kök ve gövdelerine gelen yapım ekleriyle oluşturulmuştur: *Böcek-çil*, *ağaç-sı*, *Uca-sı* *Hayvan-çılık* gibi.

Kimi terimler de ad kök ve gövdelerinden yapılmış olan eylemlerden türetilmiştir: *Salgı-la-ma*, *döl-len-me*, *sıvı-laş-ma* gibi. Kimileri de eylem kök ve gövdelerinden türemiş eylemlerden türetilmiştir: *Ol-uş-um*, *al-ış-ım*, *uza-n-tı* gibi.

Bu örneklerde de görüldüğü üzere türemiş terimleri dört dilimde toplayabiliriz: “Eylem kök ve gövdelerinden türemiş olan ad ve ad soylu terimler”, “ad kök ve gövdelerinden türemiş olan ad ve ad soylu terimler”, “ad ve ad soylu kök ve gövdelerden türemiş eylem karşılayan terimler”, “eylem kök ve gövdelerinden türemiş yine eylem bildiren terimler”. Hemen ekleyelim ki önemli olan terimlerin ad ya da eylem köklerinden türeyip türememiş olması değildir. Türemiş olan terimin Türkçenin yapısına, sözdizimine uygun bulunması, söyleniş yönünden akıcı olması, önerilen kavramı tam karşılaması gerekir. Bunun için de terim hazırlayıcıların göz önünde bulundurmaları gereken kimi noktalar vardır. Kısaca duralım bunlar üzerinde.

Terimleri türetme yoluyla yaparken, dilde, türettiğimiz yeni terime benzer bir sözcüğün bulunup bulunmadığına bakmalıyız. Bu, bizi bir örnekten yola çıkmaya ya da bir örnekle karşılaştırmaya götürecektir. Bu karşılaştırma ya da örnek alma, türettiğimiz terimin yaşayıp yaşamayacağı konusunda bir ipucu olabilir bize. Sözgeçlimi *kurultay* sözcüğü Türk tarihinde önemli bir yeri olan yüksek bir kurumun adıdır. Bu ad *şûra-yı devlet*, *mahkeme-i temyiz*, *divan-ı muhasebat* gibi katmerli yabancı terimlerle anlatılan yüksek kurumların yeni adları için örnek olarak alınmış, böylece *danıştay*, *yargıtay*, *sayıştay* sözcükleri yaratılmıştır.

“Vasıta-i nakliye” sözüne karşılık olarak türetilen *taşıt* sözcüğü için *Dede Korkut*’ta geçen ve şimdi de Anadolu’nun birçok yerinde kullanılan *binî* sözcüğünün örnek alındığı görülmüştür.

Yeni terimlerde geçen *koşut*, *soyut*, *somut* gibi sözcükler için aslında dilde var olan *eşit*, *yaşıt* biçiminde sıfatların örnek olarak alındığı anlaşıyor.

Biri eylem, öbürü bu eylemin sonucunu anlatan *ekim* ve *ekin* çifti, aralarında aynı ilgi bulunan *basım*, *basın* ve *yayım*, *yayın* çiftlerini esinlemiştir¹.”

Yeni bir sözcüğü, dilde var olan bir sözcüğe benzeterek yapma işine “örnekseme” diyoruz. Gerçekte örnekseme, dilin doğasında var olan bir olgudur. Yaptığımız yeni sözcüklerde bu olgunun yeri büyüktür. Sözcükler arasındaki ses ve biçim benzerliği de bu örnekseme olgusunun ürünüdür. Örneğin aslı “*pençşenbe* olan ve harf devrimine dek öylece yazılan *perşembe* sözcüğü çarşambanın etkisiyle bu biçimi almıştır. Eskiden *bağırsak* şeklinde yazılan *barsak* da anlam yakınlığı dolayısıyla *kursak* sözcüğüne uyarak bir hecesini düşürmüş görünüyordu².”

Yeni türetilen bir sözcüğün tutunup tutunamayacağı önceden kestirilemez. Terimler için de böyledir bu. Ne ki, türettiğimiz sözcüğe benzeyen sözcükler varsa dilde, yeni sözcüğümüzün tutunma olanağı daha çoktur. Diyelim ki *aspiratör* sözcüğüne bir karşılık yaratacağız. İlk bu aygıtın görevini saptarız: “Havayı sorumaya, emmeye yarayan aygıt.” Sonra da dilde buna benzer bir iş gören aygıtlara verilmiş olan adların yapılarını düşünürüz. Örneğin “büyülteç”, “sayaç”, “tıkaç” gibi araç ve aygıt adları, “aspiratör”e karşılık olarak Türkçe sözcük türetmede örnek olabilirler bize. Bu örneklerle benzeterek “aspiratör” için *emmeç* diyebiliriz. Böylece belli bir örnekten yola çıkarak yeni bir sözcük türetmiş oluruz.

Yeni türetilen sözcüklerin kısa, söyleyiş yönünden de

¹ M. Ali Ağakay, “Örnekseme Üzerine”, *Dilbilgisi Sorunları*, s. 183-184.

² agy., s. 184. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

kolay olması gerekir. Terimler için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Nitekim tutunmuş, yerleşiklik kazanmış terimlerin büyük bir bölümü bu niteliği taşır.

Birleştirme

Dilimizde yeni bir kavramı karşılamak için baş vurulan bir yol da iki ya da daha çok sözcüğü birleştirerek yeni bir sözcük yapmaktır. Yeni sözcüklerin bir bölümü bu yolla yapılmıştır. Aynı şeyi terimler için de söyleyebiliriz. Sözelimi eğreltiotu, akçaağaç, yerçekimi, atardamar, kafadanbacaklılar gibi terimler birleştirme yoluyla yapılmıştır.

Verdiğimiz bu örneklerle bakarsak, birleştirmenin de belirli biçimleri olduğunu görürüz. Bu biçimleri başlıca şu adlar altında toplayabiliriz:

1) Her iki ögesi de ad olanlar:

Genellikle bu tür bileşik yapıli terimler, iki adın birleşmesinden oluşur: Çanakyaprağı, kirazeması, mercan-köşk, pamuktaş, sinirdoku, güneybatı gibi. Bunlardan birinci ad, ikinci adı belirlemeye yarar.

2) Birinci ögesi sıfat, ikinci ögesi ad olanlar:

Bileşik yapıli terimlerin kimileri de bir sıfatla bir adın birleşmesiyle oluşur: Akyuvar, alyuvar, karaciğer, göz-lüklüiyilan gibi. Bu örneklerde birinci sözcük kendisinden sonra gelen adın bir özellik ya da niteliğini belirlemektedir.

3) Birinci ögesi eylem, ikinci ögesi ad olanlar:

Birleştirme yoluyla yapılan terimlerin kimileri de bir eylem ile bir adın birleşmesinden oluşur: Dönerayna, atardamar, uçarkefal, küstümotu gibi.

4) Birinci ögesi ad, ikincisi eylem olanlar:

Bu yapıda olan terimlerin ilk sözcüğü bir ad, ikinci sözcüğü ise bir eylemdir: Tanksavar, ışıkkölçer, uzgörür, kuşkonmaz gibi.

5) Her iki ögesi eylem olanlar:

Terimlerin bir bölümü de iki eylemin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur: *Uyurgezer, gelgit, biçerdöver, biçerbağlar* gibi.

Birleştirme yoluyla yapılan terimlerde de örneksemeden yararlanabiliriz.

Birden Çok Sözcükle Karşılama

Bir kavramın, sözcük öbeği ile karşılanmasıdır bu yol. Buna sözcük öbeği ile karşılama da diyebiliriz. İki ya da ikiden çok sözcük tek bir kavramı belirleyecek biçimde öbekleşir. Şu örneklerde olduğu gibi: *Karışık devirli ondalık kesir, en büyük ortak tam bölen, düzgün altıgen, düşey daire çevresi* gibi. Örneklerden de anlaşılacağı üzere bunlarda sözcük sınırlandırması yoktur. Ne ki terimlerin, olanaklar ölçüsünde tek sözcükten olması, tek sözcükle karşılanamadığı durumlarda, iki ya da üç sözcüklü birleşiklerle karşılanması, bunun da olmadığı durumlarda birden çok sözcükle karşılanması yoluna gidilmelidir.

Anlam Aktarımı

Türetme, birleştirme, birden çok sözcükle karşılama yollarının dışında terim yaparken baş vuracağımız bir dördüncü yol da anlam aktarımıdır. Bu yolları kullanmadığımız durumlarda *anlam aktarımına* baş vururuz.

Anlam aktarımı, yeni bir terimi karşılamak için o terimin anlamını, genel dilde kullanılan bir sözcüğe aktarma, daha doğrusu onun bir yönünü terimsel anlamla sınırlandırmadır. Örneğin *taban* sözcüğünü ele alalım. Bu sözcük, yazı ve konuşma dilinde değişik anlamlarla kullanılır: “1. Ayağın alt yüzü, 2. Ayakkabının alt kısmı, 3. Üstü kapalı bir yerin gezinilen, ayakla basılan yüzü, tavan karşıtı, 4. Bir şeyin oturtulmuş ya da tutturulmuş olduğu nesne, 5. Bir armanın en derin olan orta yeri, 6.

İyi cins demir, 7. Dağ ya da tepe üstündeki düzlük, 8. Gemi demirinde kolların ucundaki üçgen kısım.”

Taban sözcüğünün bu genel anlamlarının yanıbaşında bir de terimsel anlamı vardır: “Bir cismin ya da şeklin yüksekliğini ölçmek için aşağıdan yukarıya doğru başlama noktası olarak alınan yüzey ya da çizgi.” Bu anlam, taban sözcüğüne aktarılmış, böylece matematikte geçen bir terimin karşılığı olmuştur bu sözcük. Nitekim aynı yoldan yararlanılarak şu sözcükler de genel ve ortak anlamları dışında bir de terimsel anlam kazanmışlardır: *İğne* (bitkb.) “bitkilerde yumurtacıkla tepecik arasındaki sapçık”; *Eşik* (müz.) “telli çalgılarda telleri yüksekçe tutmaya yarayan köprücük”; *Buğu* (fiz., kim., coğr.) “ısı etkisiyle sıvıların ve birtakım katıların geçtikleri gaz durumu”...

Demek ki bir kavramı karşılamak için kimi durumlarda genel dilin bir sözcüğü seçilip ona karşılanmak istenen anlam aktarılıyor. Şöyle de söylenebilir, o sözcüğe terimsel bir anlam yükleniyor.

Anlam aktarımı yolu zorunlu olmadıkça kullanılmamalıdır. Çünkü önemli olan, bir sözcüğün değişik anlamları üstlenmesi değildir. Gerçekte bir dilin zenginliğini belirleyen, sözcüklerin çok anlamlı olması değil, her kavramın olanaklar ölçüsünde tek bir sözcükle karşılanmasıdır. Ancak yeni kavramları yeni sözcüklerle karşılama olanağı bulunmadığı durumlarda anlam aktarımı başka bir deyişle anlam yükleme yoluna gideriz.

YAPILARINA VE ANLAMLARINA GÖRE TERİMLER

Terimler gelişigüzel yapılmaz. Görüldüğü gibi, belli yolları var bunun. Yeni bir terim yapılırken ya türetmeye, ya birleştirmeye, ya birden çok sözcükle karşılamaya ya da anlam aktarımına baş vuruluyor. Bu yollar da kendi içinde çeşitlilik gösterir. Dilimizde sözcük türetmeye yayan değişik ekler vardır. Bu eklerin görevleri de değişik- tir. Sözelimi aynı ekle türemiş şu dört sözcüğe bakalım: *Salgı, algı, bitki, sürgü*. Sözcüklerin dördü de *-gi* ekiyle türemiştir. Dördü de bu ekin, eylem köklerine getirilmesiyle yapılmıştır. Gelgelelim, ekin görevi, her sözcükte değişik- tir. Birincide bir oluşum bildiren bir madde adı, ikincide ruhsal etkinliklerle ilgili bir kavram, üçüncüde nesnel ve genel bir kavram, dördüncüde de nesnel ve araç bildiren bir adı karşılayan sözcükler yapmıştır.

Buna bakarak diyebiliriz ki terimler, yapıları yönün- den değişik özellikler gösterir. Yapı yönünden değişiklik gösterdiği gibi, anlam yönünden de birbirinden ayrılır terimler. Bu ayrım kimi terimlerin ad, kimi terimlerin sıfat, kimilerinin de eylem oluşundan gelmez. Belirtmek istediğimiz ayrılık, bunların değişik anlamlarla ilgili ol- ması da değildir. Bu, terimlerin bildirdiği ve karşıladığı kavramlarla ilgilidir. Bir terim ister toplumbilimle ilgili olsun, ister fizikle, ister eğitimle ilgili olsun, ister tarımla; belli bir kavramı karşılayacaktır. Kavramlar arasında da yakınlıklar, benzerlikler vardır. Bu yönden karşıladıkları kavramların özelliklerine göre kümelendirebiliriz terimleri.

ARAÇ, GEREÇ, AYGIT ADI BİLDİRENLER

Terimlerin bir bölümü araç, gereç, aygıt adı bildirir. Ancak burada “araç, gereç, aygıt” kavramlarını en geniş anlamıyla kullanıyoruz. Bir sonuca varmaya, bir ereğe ulaşmaya yarayan, bir işi, bir sanatı başarmada kullanılan, bir şeyin yapılması ya da oluşması için gerekli olan maddelerin, nesnelerin tümünü bu kavramların içinde düşünüyoruz.

Araç, gereç, aygıt adı olan terimler de ya türetme, ya birleştirme, ya birden çok sözcükle karşılama ya da anlam aktarımıyla yapılmıştır. Bunların belirleyici örneklerini görelim.

Türetme Yoluyla Yapılanlar

Araç, gereç, aygıt adlarını karşılayan terimlerin bir bölümü türetme yoluyla yapılmıştır. Dilimizde kimi ekler vardır ki bu tür sözcükleri yapma yönünden bir işlerlik kazanmışlardır. Araç, gereç, aygıt adı olan terimler yapma gereksinimi olunca bu eklerle baş vurulur. Bu ekler nelerdir? Örneklere bağlı kalarak başlıcalarını tanıyalım.

-a, -e ekiyle:

Bu ek, eylem, ad ve sıfat köklerine gelerek araç, gereç, aygıt adları yapar. Günlük dilde kullanılan *oya* sözcüğü *oymak*’tan, *yara* sözcüğü de *yarmak*’tan türetilmiştir.

göze (bitkb.) (Osm. hücre; Fr. cellule): Bitki ve hayvanlarda dokuları oluşturan öğelerden her biri, ki genel olarak gözle görülmeyecek denli küçük olup yarı geçirici bir ince zarla çevrili protoplazma ve çekirdekten oluşur.

-acak, -ecek ekiyle:

Bu ek daha çok eylem köklerine gelir. “O eylemi yapan ya da yapılmasında kullanılan şey” anlamında terimler yapar: Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

çizecek (ağ. iş.) (Alm. Reissahle; Fr. pointe à tracer):

Çember kesitli, ucu sivri ve ağaç saplı el aracı.

-aç, -eç ekiyle:

Bu ek, eylemlerin kök ve gövdelerine gelerek o eylemi yapan nesne ya da araç olan terimler türetir:

boşaltaç (fiz.) (Osm. tahliye tulumbası; İng. discharging pump; Fr. pompe vide) Bir kabın içindeki havayı boşaltmaya yarayan tulumba, boşluk tulumbası.

büyülteç (foto.) (Fr. agrandisseur; İng. enlarger): Fotoğraf büyütme aygıtı olup bir negatiften istenilen büyüklükte fotoğraf basmada kullanılır.

kaldıraç (fiz.) (Osm. manivela; Fr. levier): Bir dayanma noktası üzerinde oynayabilen çubuk olup küçük bir güç ile büyük bir direnci yenmeyi sağlayan araç.

sarkaç (fiz.) (Osm. rakkas; Fr. pendule): Ağırlık merkezinin az çok üstündeki bir noktadan asılmış bulunan ve denge konumundan bir az ayrıldıktan sonra serbest bırakılınca bir salınım devinimi yapmaya koyulan cisim.

sayaç (tekn.) (Osm. muaddit; İng. counter): Havagazı, elektrik, su gibi şeylerin kullanılan miktarını gösteren makine.

-ak, -ek ekiyle:

Bu ek, genellikle eylem kök ve gövdelerine gelir. Değişik anlamlarda terimler yapar. Yaptığı terimlerin bir bölümü araç, gereç, aygıt adı bildirmeye yarar:

çıkak (sesb.) (Osm. mahreç; İng. point of articulation; Fr. point d'articulation): Ağız boşluğunda her sesin oluştuğu yer.

ışıldak (si.) (Fr. projecteur; İng. projector): Karanlıkta ışık yayarak yol göstermek için kullanılan ve hortum

biçiminde dar ve uzun bir ışın demeti çıkaran ışık kaynağı.

ölçek (astr., coğr., mat.) (Osm. mikyas; Fr. échelle): Bir harita ya da resimde görülen uzunluklarla bunların imlediği gerçek uzunluklar arasındaki oran.

süzek (si.) (Fr. tulle; İng. net): Işığın önüne konan ince kumaş, ya da tül den yarı saydam yayındırıcı.

yutak (biy., zool.) (Osm. bel'um; Fr. pharynx): Ağız ve burun boşlukları ile gırtlak ve yemek borusu arasındaki boşluk olup çeperlerinin hareketiyle yutma işini sağlar.

-anak, -enek ekiyle:

Bu **ek** ad ve eylemlerin kök ve gövdelerine gelerek onlarda “yapan ya da olan şey” anlamında sözcükler türetir.

gözenek (biy., bitkb.) (Osm. mesane; Fr. stomate): Ağaç kesitlerinde görülen büyük ya da küçük çukurcuklar.

bakanak (zool.) (Osm. zılıf; Fr. sabot; İng. cloven hoof): Geviş getiren hayvanların ayaklarının arka taraflarındaki körelmiş tırnaklar, kemik çıkıntıları.

örtenek (anat.) (Osm. libas; Fr. manteau): Örgenleri örten kimi zarlara verilen ad.

cık, -cik; -cuk, -cük (-çık, -çik; -çuk, -çük) ekiyle:

Bu ek adların sonlarına gelerek onlardan nesne adları yapar. Türettiği terimler de daha çok organ adları görünümündedir. Ekin bu kullanımında küçültme anlamı vardır:

bademcik (anat.) (Osm. levze; İng. tonsil; Fr. amygdale): Boğazın iki yanında birer tane bulunan ve badem biçiminde olan bez

kapakçık (anat.) (Osm. dessam; İng. valvulo, valvule; Fr. volvule): Yürekte ve vücudun başka yerlerinde kanın ya da başka sıvıların geri dönmesini önleyen supap durumunda küçük kapak.

karıncık (anat.) (Osm. buteyn; İng. ventricle; Fr. ventricule): Yüreğin tepe kısmında bulunan ve biri (sağdaki) akciğerlere, öbürü (soldaki) vücuda sıkılacak kanı almaya yarayan iki boşluğa verilen ad.

kesecik (anat.) (Osm. küveys; İng., Fr. saccule): Kulak-
ğın dolambacında bulunan ve lenf ile dolu olan küçük kabarcık.

kulakçık (anat.) (Osm. uzeyn; İng. auride; Fr. oreillette): Yüreğin taban kısmında bulunan ve biri (sağdaki) ana toplardamardan, öbürü (soldaki) akciğer toplardamarlarından kanı alıp karıncıklara veren iki boşluğun adı.

-dan, -den (-tan, -ten) ekiyle:

Bu ek, ad ve ad soylu sözcüklere gelir:

özden (Osm. gudde-i timus; Fr. thymus): Timus bezesi ya da boyun altı bezi.

-ga, -ge (-ka, -ke) ekiyle:

Hem eylem kök ve gövdelerine hem de ad kök ve gövdelerine gelen bu ek, aşağıdaki örneklerde olduğu gibi araç, gereç, aygıt adı bildiren terimler de yapar:

duyurga (biy.) (İng., Fr. antenne): Kelebek gibi kimi hayvanlarda bir ya da iki çift bulunan boynuz durumunda organ.

gösterge (fiz., kim.) (Osm. müş'ir; Fr. indicateur; İng. indicator): Bir aygıtın işlemleriyle ilgili kimi ölçümlerin sonucunu kendiliğinden gösteren alet.

omurga 1. (anat.) (Osm. amudufikarî; Fr. vertébrale): Başın altı omurgasından başlayarak insanlarda ve

kimi primatlarda kuyruk sokumuna, kimi hayvanlarda da kuyruğun ucuna kadar sıralanan, birbirine eklenmiş kemik dizisi. 2. (den.) Gemi kaburgasının aşağı taraftan bağlı bulunduğu, arkadan öne doğru uzanmış temel kısım.

-gaç, -geç, (-kaç, -keç) ekiyle:

Bu ek, eylem ve adların köklerine, gövdelerine gelerek onlardan o ad ya da eylemin bildirdiği kavramı yapan, ya da eylemin yapılmasına yarayan araç, gereç adları türetir :

değiştirgeç (fiz.) (Osm. mübeddil; İng. converter; Fr. convertisseur): Bir cismin ya da bir kuvvetin şeklini değiştirmeye yarayan alet.

düzengeç (fiz.) (Osm. nâzım; İng. regulator. Fr; régulateur): Bir makinenin görevini istenilen ayarda tutmaya yarayan alet.

solungaç (zool.) (Osm. galsame; Fr. branchie): Balıklarda solunuma yarayan organ.

yüzgeç (biy.) (Osm. misbah; Fr. negeoire): Balıkların yüzmek için kürek gibi kullandıkları kanat.

-gı, -gi; -gu, -gü (-kı, -ki; -ku, -kü) ekiyle:

Bu ek eylem kök ve gövdelerine gelerek o eylemin yapılmasını sağlayan araç ve aygıt adları yapmaya yarar:

atkı 1. (dok.) (İng. woof; Fr. espule). Dokumacılıkta mekikle enine atılan iplik. 2. (ta.) Ekin demetlerini yükseğe atmaya yarayan yaba.

iletki (mat.) (Osm. minkale; Fr. rapporteur): Bir açıyı ölçmeye ve başka bir yerde aynı açıyı çizmeye yarayan çember biçimindeki alet.

sürgü (fiz.) (Fr. curseur): Kendi biçiminde açılmış bir yatak içinde ötelenme hareketi yapabilen biçme.

-ıcı, -ici; -ucu, -ücü ekiyle:

Bu ek, eylem kök ve gövdelerine gelerek o eylemi yapan nesnelerin adları olan terimler türetir. Şu terimler bu yolla türemiştir:

alıcı 1. (fiz.) (İng. camera angle; Fr. angle de prise de vue): Bir elektrik akımını alıp başka bir kuvvete çeviren alet. 2. (si.) (İng. motion picture camera; Fr. appareil de prise de vues): Sinema filmini çevirmekte kullanılan aygıt. 3. (tec.) (Osm. müşteri; Fr. client; İng. customer): Satın almak isteyen.

gerdirici (ağ. iş.): Şerit testere makinesinde, testere lamasına sürekli olarak gerekli gerginliği vermeye yarayan düzen.

itici: 1. (ağ. iş.) (Alm. Vorschubapparat): Ağaç işleri makinelerinde işlenen parçayı ilerleten ve hareketini bir motordan alan aygıt. 2. (den.) (İng. pusher; Fr. pousseur): Birbirine sıkıca bağlanan tekneleri itmeye yarayan arkadan motorlu gemi.

-ık, -ik; -uk, -ük ekiyle:

Eylem köklerine, gövdelerine gelen bu ek, sonuna geldiği eylemlerle ilgili, o eylemi yapan ya da eylemden etkilenen nesne adlarını karşılayan terimler yapar. Şu örnekte olduğu gibi:

duruk (fiz.) (Fr., İng. stator): Dalgalı akımlı elektrik motor ya da dinamolarında devinmeyen kısma, yani indükleyici verilen ad.

-ım, -im; -um, -üm ekiyle:

Bu ek, eylem kök ve gövdelerine gelerek o eylemi yapan ya da o eylemin sonucunda ortaya çıkan kavramları karşılayan terimler yapar:

boğum (anat.) (İng. ganglion; Fr. ganglion): İnci damarların ya

da sinirlerin yumak gibi toplaşması ile oluşan küçük organ.

eklem (anat.) (Osm. mafsâl; İng., Fr. articulation): Vücut kemiklerinin uç uca ya da kenar kenara gelip birleştiği yer.

-lık, -lik; -luk, -lük ekiyle:

Bu ekin türlü görevleri vardır. Bunlardan biri de adların kök ve gövdelerine gelerek o adlarla ilgili olan araç, gereç, aygıt adları yapmaktır:

ağızlık (dok.) Çözgünün açılıp kapandığı ve içinden mekiğin geçtiği yer.

dışkılık (zool.) (Osm. makzere; İng. cloace; Fr. cloaque): Kuşlarda ve sürüngen hayvanlarda, sidik ve üreme yollarının da açıldığı, kalınbağırsağın son kısmı, göden.

kulaklık (fiz.) (Osm. ahize, misma; İng. receiver; Fr. écouteur): Radyo, telefon ya da telsizde kulağa tutulan kısım.

kütüklük (ask.) (Fr. cartouchière): İçine şarjüre geçirilmiş tüfek fişeği konulan ve palaska kayışına geçirilen köseleden koyacak.

yumurtalık (bitkb., zool.) (Osm. mebiz; Fr. ovaire): Canlılarda dişi üreme hücrelerini veren organ.

-maç, -meç ekiyle:

Bu ek eylemlerin kök ve gövdelerine gelerek o eylemin yapılmasında kullanılan araç, gereç, aygıt adlarını karşılayan terimler yapar. Şu örneklerde olduğu gibi:

almaç (fiz.) (Osm. ahize; İng. receiver; Fr. récepteur): Bir elektrik akımını alıp başka bir kuvvete çeviren alet.

doğrultmaç (fiz.) (İng. straightener; Fr. redresseur):

İki yönlü bir dalgalı akımı bir yönlü doğru akıma çevirmeye yarayan alet.

emmeç (fiz.) (İng. aspirator, Fr. aspirateur): Kendisine bağlanan bir kabın içindeki gazı seyreltmeye ya da sıkıştırmaya yarayan aygıt.

-man, -men ekiyle:

Bu ek, eylem kök ve gövdelerinden, eylemi yapmaya yarayan araç ve gereç adları yapar. Çok işletilmiş bir ek değildir. Şu örnekten yararlanılarak terimler yapılabilir:

çekmen (biy.) (Osm. mihcen; Fr. ventouse): Çekip emmeye yarayan alet ya da organ.

-muk, -mik; -muk, -mük ekiyle:

Eylem köklerinden eylemin sonucunda oluşan nesne ya da varlığı karşılayan terimler türetir bu ek. Şu örnekte olduğu gibi:

atmık (biy.) (Osm. meni; Fr. sperme; İng. sperm): Canlıların tohumu, belsuyu.

Birleştirme Yoluyla Yapılanlar

Yukarıda da belirttiğimiz gibi araç, gereç, aygıt adı olan terimlerin kimileri de birleştirme yoluyla yapılmıştır. Birleştirme yoluyla yapılan terimlerin tipik örneklerini ve bunların yapısal niteliklerini belirleyelim.

Her İki Ögesi Ad Olanlar:

Bu tür bileşik yapıli terimlerin hem birinci, hem ikinci ögesi addır. Adlar, birbirini tamlayacak biçimde kaynaşıp kalıplaşmışlardır. Şu örneklerde olduğu gibi:

besisuyu (bitkb.) (Osm. usare; Fr. sève): Bitkilerin damarlarında dolaşan besleyici su.

çekikemiği (anat.) (Osm. azm-ı matrak; Fr. marteau):

Ortada bulunan dört küçük kemikten biri.

dişeti (biy.) (Osm. lüsy; Fr. gencive): Dişlerin köklerini kaplayan kırmızımtırak zar.

köpekdişi (anat.) (Osm. sinn-i nabi; Fr. canine): Azıdişleri ile kesicidişler arasında, iki yanda altlı üstlü birer tane bulunan sivri diş olup etoburlarda uzunca olur.

özümlemedokusu (bitkb.) (Osm. nesc-i temessül; Fr. tissu d'assimilation): Bitkilerde havadaki karbondioksidi, karbonhidrat haline çeviren ve en çoğu yapraklarda da bulunan doku.

Bu tür bileşik yapılı terimler iki addan oluşuyor. Bir ad tamlaması kuruyor. İkinci adın sonuna bir tamlanan eki geliyor. Bu tür bileşik yapılı terimlerin yanında yine iki addan oluşan, bir tamlama biçiminde olan terimler vardır. Ne ki bunlarda ikinci öge, tamlanan eki almaz. Bu yüzden de birinci öbekteki bileşik terimlerden ayrılık gösterirler. Şu örneklerde olduğu gibi:

çevreteker (bitkb.) (Osm. daire-i muhitiye; Fr. péricycle): Sap ve kökte, merkez kısmının en dış kuşağı.

düzlemküre (coğr.) (Osm. küre-i musattaha; Fr. planisphère): İki yarımküreyi düz bir yüzey üzerinde yan yana gösterir harita.

omurilik (anat.) (Osm. nuha-i şevki; Fr. moelle épinière): Omurganın ortasındaki kanaldan geçen sinirsel bir organ olup bir yandan beyinle ilgisi bulunduğu gibi, bir yandan da boylu boyunca vücudun her yanında dal budak salan sinirler verir.

özsu (biy.) (Osm. usare, Fr. suc): Bitkilerin damarlarında dolaşan besleyici su, besisuyu.

kemikdoku (anat.) (Fr. ossement): Plazmaları ve taşıdığı

yuvarlar bakımından bir doku gibi görünen kana dokubilimde verilen ad.

Birinci Ögesi Sıfat, İkinci Ögesi Ad Olanlar:

Bileşik yapılı terimlerin bir dilimi de bu yolla yapılmıştır. Birinci sözcük bir sıfat, ikinci sözcük ise bir addır. Bu yapıda olan bileşik terimler gerçekte bir sıfat tamlaması görünümündedir:

ağtabaka (anat.) (Osm. tabaka-i şebekiye; Fr. rétine):

Görme sinirinin göz küresi içinde dağılmasından meydana gelen ağımsı tabaka.

akmadde (anat.) (Osm. cevher-i ebyaz; Fr. matière blanche): Beynin iç, omuriliğin dış tabakası olup sinir liflerinden ibarettir.

akyuvar (anat.) (Osm. küreyvat-ı beyza; Fr. leucocyte):

Kan ve lenf gibi vücut sıvılarında bulunan çekirdekli yuvarlak hücre.

körbağırsak (anat.) (Osm. aver; Fr. caecum): Kalınbağırsağın incebağırsakla birleştiği yerde bulunan küçük çıkıntı.

pekdoku (bitkb.) (Osm. nesc-i kavi; Fr. collenchyme):

Dalların dik durmasını sağlayan doku.

Birinci Ögesi Ad, İkinci Ögesi Eylem Olanlar:

Araç, gereç, aygıt adı olan terimlerin bir bölümü de yine bileşik sözcüklerde karşılanmıştır. Bunların yapısal özelliği, birinci ögesinin ad ya da ad soylu bir sözcük oluşu, ikinci ögesinin ise bir eylem oluşudur. Şu terimler bu yolla yapılmıştır:

adımsayar (coğr.) (İng. pedometer; Fr. pedomètre):

Bir yandan yürürken ve çevrede gözlemlerde bulunulurken, bir yandan da gerçeğe yakınca değerler verecek biçimde geçilen yerin uzunluğunu ölçen araç.

depremölçer (yerb.) (İng. seismograph): Depremin yegınlığını ölçen aygıt.

ırakgörür (gökb.) (Osm. rasat dürbünü; Fr. télescope): Görüntüyü büyüten ve böylece uzaktaki nesnelerin, uzaydaki gök cisimlerinin daha açık görülmelerini sağlayan büyük dürbün.

ısıölçer (fiz.) (Fr. calorimètre): Cisimlerin ısınma ısısını ölçmeye yarayan aygıt.

taççeker (gökb.) (İng. coronograph; Fr. coronographe): Güneşin taç katmanı resmini alan özel bir çekim aracı.

Her İki Öğesi Eylem Olanlar:

Araç, gereç, aygıt adı olan ve birleştirme yoluyla yapılmış terimlerin kimileri de iki eylemin birleşmesiyle oluşturulmuştur. Şu örneklerde olduğu gibi:

biçerbağlar (ta.) (İng. binder): Ekini hem biçen hem de bağlam haline koyan orak makinesi.

biçerdöver (ta.) (İng. combine, harvester-thresher): Ekini hem biçen hem de biçerken bir yandan da tohumu saptan ayıklayan makine.

Birden Çok Sözcükle Yapılanlar

Araç, gereç, aygıt bildiren terimler, türetme, birleştirme, anlam aktarımı yoluyla karşılanamadığı durumlarda bu yola baş vurulur. Bir kavramın birden çok sözcükle karşılanmasıdır bu yol. Şu örneklerde olduğu gibi:

ayak bileği (anat.) (Osm. rusg-ül-kadem; Fr. tarse): Baldır kemikleriyle tarak kemikleri arasında bulunan ve yedi kemikten oluşan, ayağın arka kısmı.

avcı uçağı (ask.) (İng. fighter plane): Düşman uçaklarını düşürmek için kullanılan uçak.

açık dolaşım sistemi (zool.) (İng. open circulatory system): Hemen bütün eklembacaklılarda ve birçok yumuşakçalarda bulunan arterler ve kan boşluğundan meydana gelmiş açık bir dolaşım sistemi.

büyük atardamar (anat.) (Osm. ebher; Fr. aorte): Yürekten çıkıp akciğerden başka, vücudun her yanına dal salan ve iki kalça atardamarına ayrılarak sona eren kalın damar.

dördüz yumrucuklar (anat.) (İng. corpora quadrigemina): Büyük beyincik arasında bulunan dört kabartının adı.

önkol kemiği (anat.) (Osm. azm-ı kübere): Önkolun iskeletini meydana getiren iki uzun kemikten vücuda bakmayan yanda bulunanı.

Anlam Aktarımı Yoluyla Yapılanlar

Araç, gereç, aygıt adı bildiren terimlerin kimileri de anlam aktarımı yoluyla yapılmıştır. Bu, başta da değindiğimiz gibi günlük dilde kullanılan bir sözcüğün yan anlamlarından birini sınırlandırıp terimsel alana aktarmadır. Şu terimler bu yolla yapılmıştır:

bez (biy.) (Osm. gудde; Fr. glande): İçinden geçen kandan ya da öz sudan bazı maddeler ayırarak salgı oluşturan organ.

çanak (müz.) (İng. bridge): Telli çalgılarda telleri yüksekçe tutmaya yarayan tahta köprücük.

iğne (bitkb.) (Osm. ibre; Fr. style): Bitkilerde yumurtacıkla tepecik arasındaki sapçık.

yuvur (biy.) (Osm. küreyve; Fr. globule): Karının içinde bulunan küçük yuvarlakların adı.

İŞ VE EYLEM BİLDİRENLER

Terimlerin bir bölümü de iş ve eylem bildirir. Başka bir deyişle, belirttikleri kavramlar, gerçekte bir iş ya da bir eylemle ilgilidir. Ancak, burada iş ve eylem sözcüklerini en geniş anlamıyla kullanıyoruz. İş sözcüğü ile “yapılacak şey, emek verilen şey” anlamını belirlemek istiyoruz. Bunun gibi, “eylem” sözcüğü ile de “eylemek işini, belli bir erekle belli bir yöntem kullanarak yapılan işi” düşünüyoruz. Bu yönden karşılık bulacağımız kimi terimler de iş ve eylemle ilgili olabilir. Bunlara karşılık araştırırken bu bölümde yer alan terimlerin yapıları örnekseyebiliriz.

İş ve eylem bildiren terimler de belli yollarla yapılmıştır.

Türetme Yoluyla Yapılanlar

Dilimizdeki kimi ekler iş ve eylem adı olan sözcükler yapmada öbür eklere oranla daha çok kullanılır. Bu eklerin başlıcaları ve bunlarla yapılan terimlerin kimi örnekleri aşağıda gösterilmiştir.

-ga, -ge (-ka, -ke) ekiyle:

Bu ekle, eylemlerden bir eylemin sonucunda ortaya çıkan durumların adı olan terimler yapılır:

tepke (biy.) (Osm. aksülamel; Fr. réaction): Örgenliğin (organizmanın) herhangi bir uyarmaya karşı birdenbire aldığı durum.

-gı, -gi; -gu, -gü (-kı, -ki; -ku, -kü) ekiyle:

Bu ek de eylemlerin kök ve gövdelerine gelerek o eylemin sonucunda ortaya çıkan durumların ya da işlerin adı olan terimler türetir:

edilgi (föls.) (Osm. infial; İng. Fr. passion): Dışardan

gelip bir şeyde belli bir değişiklik meydana getiren iş ya da bu işin sonucu.

döngü (coğr.) (Fr. cyclon): Bir alçak basınç alanına doğru çevreden olan yatay ve çemberimsi dönmeler biçimindeki hava devinimi.

sapkı (fels.) (Osm. dalalet; Fr., İng. perversion): Bir görevin ve özellikle bir fizyoloji görevinin ters bir yön alması.

tepki (biy.) (Osm. aksülamel; Fr. réaction): Örgenliğin (organizmanın) herhangi bir uyarıma karşı aldığı durum.

vurgu (dilb.) (Osm. savtî şedde; Fr. accent): Söylemede bir heceyi ya da sözcüğü ötekilerin üstüne çıkaran ses değişikliği.

-ım, -im; -um, -üm ekiyle:

Temel anlamında iş ve eylem bulunan terimlerin kimileri de bu eklerin eylem kök ve gövdelerine getirilmesiyle yapılır:

boşaltım (biy.) (Osm. ifrağ; Fr. excrétion): Sindirimden sonra bağırsaklarda kalan posaların, sidik torbasındaki sidiğin ve tükürük, sümük, ter gibi salgıların vücuttan dışarı atılması.

göçüm (biy.) (Fr. taxie): Kimi kimyasal maddelerin ya da ışık, ısı, elektrik gibi güçlerin etkisiyle protoplazmanın yavaş ya da uzaklaşma şeklinde olan yer değiştirmesi.

gözlem (fels.) (Osm. müşahede; İng., Fr. observation): Dış âlemde bulunan bir şeyi iyi anlamak için onun kendi kendine meydana çıkan türlü belirtilerini gözden geçirme işi.

oturum (tüz.) (Osm. celse): Duruşmanın her bir evresi, ya da mahkemede görülmekte olan bir davada

ilgililerin bulunmasıyla yapılan toplantılardan her biri.

sindirim (biy.) (Osm. hazım; Fr. digestion): Besinlerin kana geçecek bir hale girmeleri için ağızdan başlayarak bağırsaklara kadar uğradıkları fiziksel ve kimyasal değişmelerin topu.

-ınç, -inç; -unç, -ünç ekiyle:

Bu ek, eylemlerin kök ve gövdelerine gelerek onların sonucunda ortaya çıkan iş ya da durumların adı olan terimler yapar. Şu örneklerde olduğu gibi:

basınç (fiz.) (Osm. tazyik; Fr. pression): Herhangi bir gücün kendisine engel olan bir yüzey üzerine yaptığı zorlama.

kasınç (anat.) (Osm. takallüs; İng. cramp; Fr. crampe): Kaslarda ağırlı kaşınma.

sapınç (fels.) (Osm. taharrüf; Fr. aberration): Özel bir görevin düzgün sonucuna varmasına engel olan sapıklık.

-ış, -iş; -uş, -üş ekiyle:

Bu ek de eylemlerin kök ve gövdelerine gelerek onlardan eylemle ilgili iş, oluş ve kılışların adı olan terimler yapar:

ağış (fiz.) (Osm. tabahhur; İng. vaporrization; Fr. vaporisation): Su buharının ve başka gazların yerden havaya doğru çıkışı, yağış karşıtı.

andırış (mant.) (Osm. kıyas, temsil, mümaselet; İng. analogy; Fr. analogie): 1. İki şey arasında bazı noktalarda uygunluk hali. 2. Bu uygunluğa bakarak bunların başka noktalarda da uyabileceklerini ileri süren bir çeşit çıkarsama.

çıkış (sp.) (İng. start; Fr. envolée, start): Yarışlarda başlangıç noktası.

-ma, -me ekiyle :

Eylem adı olan ya da iş bildiren terimlerin bir bölümü bu ekle yapılmıştır. Şu örneklerde olduğu gibi:

aydınlanma (fiz.) (Osm. tenevvür; İng. illumination; Fr. éclaircissement): Bir yüzeyin karşısına konulan eşit ışık kaynaklarının sayısı ile orantılı olarak aydınlık görünmesi.

duruşma (tüze.) (Osm. muraftaa; İng. hearing, sitting; Fr. audition, débats judiciaires): Davalı ile davacı ya da sanık ile savcının hazır bulunduğu, açık ve sözlü yargılama evresi.

özümleme (biy., bitkb., zool., kim.) (Osm. temsil, temessül; Fr. assimilation): Dışardan alınan besini sindirip kendi özünün malı kılma.

tozlaşma (bitkb.) (Osm. tezehhür; Fr. efflorescence): Erkeklik organlarındaki çiçek tozunun rüzgâr ve böceklerin aracılığıyla çiçeklerin tepciğine konması.

üreme (biy., bitkb., zool.) (Osm. tenasül; Fr. reproduction): Canlıların ve bitkilerin cinsel gözelerinin birleşmesinden ortaya çıkan tohumla ya da doğrudan doğruya oluşturdıkları sporlarla çoğalmaları.

Birleştirme Yoluyla Yapılanlar

Durum, iş ya da eylem bildiren terimlerin kimileri de iki ya da ikiden çok sözcüğün birleştirilmesiyle yapılmıştır. Yapıları yönünden bunlar da değişik biçimde olabilir:

Her İki Ögesi de Ad Olanlar:

İş, oluş, kılış bildiren daha doğrusu özünde bir eylem anlamı bulunan terimlerin kimileri iki adın birleştirilmesiyle yapılır.

soyaçekim (fels.) (Osm. veraset; Fr. hérédité): Ana ve babada bulunan ruhsal ıraların kalıtım yoluyla oğul döllere geçmesi.

özdevim (fels.) (İng. otomatizm): Devinme nedeni kendinde olan devim, kendiliğinden devinme.

dışsatım (eko.) (Osm. ihracat; Fr., İng. exportation): Bir ülkeden başka bir ülkeye ya da ülkelere mal satmak.

ışık göçüm (bitkb.) (İng. phototaxie): Bitkilerde protoplazmanın ışığa karşı gösterdiği tepki.

yerçekimi (fiz.) (Osm. cazibe-i arz; Fr. pesanteur): Yeryuvarlığının yakınındaki nesneleri kendine, üstündeki nesneleri merkezine doğru çekmesi.

Birinci Ögesi Ad, İkinci Ögesi Eylem Olanlar:

Çekirdek anlamında iş, oluş, kılış ya da eylem bulunan terimlerin kimileri bileşik sözcüklerle karşılanmıştır. Bu bileşik sözcüklerin birincisi bir ad, ikincisi bir eylem olabilir.

içitmek (tıp.) (İng. inject): Bedenin herhangi bir boşluğuna ya da dokuları arasına bir araçla sıvı sokmak, yani iğne yapmak.

ortakyaşama (bitkb., zool.) (Osm. hayat-ı müştereke; Fr. symbiose): İki bitkinin birlikte ve birbirinden yararlanarak yaşamaları.

özindükleme (fiz.) (İng. selfinduction; Fr. self-induction): Bir elektrik akımının kendi devresi içine verdiği manyetik akım dolayısıyla bu devrede meydana gelen indükleme.

tersevirme (mant.) Olumlu tümel ya da olumsuz tikel olan bir önermenin konusunun tersini yüklem ve yüklem tersini konu yapma.

yerdeğiştirme (mat.) (Osm. tebdil-i mevzi; Fr. déplacement): Bir şeklin öğeleri değişmeksizin konumlarının değişmesi.

Her İki Ögesi Eylem Olanlar:

Özünde eylem anlamı bulunan ve birleştirme yoluyla yapılan terimlerin kimileri de iki eylemin birleştirilmesiyle yapılır. Şu örnekte olduğu gibi:

gelgit (coğr.) (Osm. meddücezir; Fr. marée): Ayın ve güneşin çekimi etkisiyle, deniz sularının yükselip yeniden alçalması.

Birden Çok Sözcükle Yapılanlar

İş ve eylem bildiren terimlerin kimileri de türetme ve birleştirme yollarının yanı sıra bu yolla yapılmıştır. Önce de belirtildiği gibi bu yola, türetme, birleştirme ve anlam aktarma olanağı olmadığı zamanlarda baş vurulur. Şu terimler bu yolla yapılmıştır:

aykırı katmanlaşma (yerb.) (İng. discordant stratification): Katmanları düzenli bir şekilde olmayan katmanlaşma.

doğal seçim (zool.) (Osm. tabîi ıstıfa; İng. natural selection): Doğada karakterleri bakımından çevrelerine elverişli olmayan organizmaların yok olması ve en uygun karakterleri taşıyanların yaşamaya devam etmesiyle sonuçlanan bir doğal olay.

beyin yıkama (ruhb.) (İng. brain washing): İnsanı, kendine özgü düşünce ve dünya görüşünü yabancılaştırmak, başka yönde düşünür ve davranır duruma sokmak amacıyla türlü yollarla etkileme.

Anlam Aktarımı Yoluyla Yapılanlar

Temel anlamında iş, kılış ve eylem bulunan terimlerin kimileri de anlam aktarımı yoluyla yapılmıştır. Şu örneklerde olduğu gibi:

doyma (fiz.) (Osm. işba; Fr. saturation): Bir gazın, belli bir sıcaklıkta, o sıcaklığa özgü olan en büyük basınç altında bulunması.

gelir (eko.) (Osm. irat; Fr. rente): Bir ekonomik birimin (kişi, mal, işletme) belli bir sürede etkinliği-nin ya da değerinin sonucu olarak kazandığı para.

gider (eko.) (Osm. masraf; İng. expenses): İşletmenin isteği (yapılan ve satılan malın niteliği) ile ya da isteği dışında (sel, yangın, deprem) karşılıklı ya da karşılıksız yitirilmiş varlığın bir bölümü.

kabarma (coğr.) (Osm. med; İng. flux, flow): Yeryüzün-de su kütleleri üzerine, başlıca ayın çekimi etkisiyle on iki saat yirmi beş dakika ara ile deniz yüzeyinin yükselmesi olayı.

ÖZELLİK, NİTELİK VE DURUM BİLDİRENLER

Karşılık bulacağımız terimlerin bir bölümü, belli bir nitelik, özellik ya da durumla ilgili olabilir. Bu tür terimleri yaparken, aşağıda vereceğimiz örneklerden yararlanabiliriz. Ancak burada nitelik sözcüğünü genel ve geniş anlamıyla, bir varlığı belirlemeye yarayan yönler anlamında kullanıyoruz. Özellik sözcüğünü de bir varlığı belirlemeye ve başkalarından ayırmaya yarayan yanlardan her biri olarak düşünüyoruz. Varlıkların özellik ve nitelikleriyle birlikte içinde bulunduğu koşullar, durumlarını hazırlar. Gerçekte özellik, nitelik ve durum kavramları birbirine yakın gibi görünür. İster istemez bir yakınlık vardır da. Öbürlerinde olduğu gibi, biz karşılık aradığımız terimin hangi anlam alanı ile ilgili olduğunu düşünmeliyiz. Türkçesini aradığımız terim, bir özelliği, bir nite-

liği ya da durumu belirliyorsaa, Türkçede bu anlam alanlarıyla ilgili olarak yapılmış olan terimlerin yapıışlarını örnekseyebiliriz.

Özellik, nitelik ve durum bildiren terimler de türetme, birleştirme, birden çok sözcük ile karşılama ya da anlam aktarımı yollarından biriyle yapılmaktadır.

Türetme Yoluyla Yapılanlar

Ad ya da eylemlerin kök ve gövdelerine yapım ekleri getirilerek nitelik, özellik ya da durum bildiren terimler yapılır.

-ak, -ek ekiyle:

Bu ek daha çok ad köklerine gelir, sonuna geldiği varlıkla ilgili bir özellik ve niteliği taşıyan terimler yapar:

asalak (zool.) (Osm. tufeyli; Fr. parasite): Başka bir hayvan ya da bitkinin üstünde ve onun zararına yaşayan hayvan ya da bitki.

solak (tar.): Eski Osmanlı devrinde padişahın özlük gözetçisi.

-an, -en ekiyle:

Bu ek eylemlerin kök ve gövdelerine gelir. Daha çok o eylemin yapılmasıyla ilgili bir özellik, nitelik ya da durumu karşılayan terimler türetir:

andırın (mant.) (Osm. mümasil; İng. analogous; Fr. analogue): Andırışa temel olabilen, andırışlı.

ayırın (fiz.) (Osm. intişarî; İng. dispersive; Fr. dispersif): Işığı yalın öğelerine ayırma özelliği olan.

eriten (fiz.) (Osm. muhallil; İng. solvent; Fr. solvant): İçinde katı bir madde eriyebilen ya da katı bir maddeyi eritebilen.

kesişen (mat.) (Osm. mütekat; İng. intersecting; Fr. concourant): Bir noktada birbirini kesen çizgiler ya da yüzeyler.

-ay, -ey ekiyle:

Bu ek hem ad köklerine hem de eylem köklerine gelerek sonlarına geldiği varlık ve kavramlarla ilgili bir nitelik ve durumu belirleyen terimler yapar. Şu örneklerde olduğu gibi:

yatay (mat.) (Osm. ufkî; Fr. horisontal): Durgun su yüzeyine koşut olan.

dikey (mat.) (Osm. amudî; İng. perpendicular; Fr. perpendiculaire): Başka bir doğru üzerine gelerek onunla birlikte dik açı meydana getiren.

düşey (mat.) (Osm. şakulî; İng. vertical): Yerçekimi doğrultusunda olan.

düzey (fiz.) (Osm. seviye; İng. level; Fr. niveau): Isı yükü derecesi.

eşey (biy.) (Osm. cinsiyet; İng. sex; Fr. sexe): Bireye, üreme işinde ayrı bir rol veren ve erkekle dişiye ayırt ettiren özel yaradılış.

-ca, -ce ekiyle:

Nitelik, özellik ve durum bildiren kimi terimler de ad soylu sözcüklerin sonuna -ca, -ce ekleri getirilerek yapılır:

görece (fels.) (Osm. nisbî; İng. relative): Bir şeye göre olan, varlığı başka bir şeyin varlığına bağlı olan, kesin olmayıp kişiden kişiye değişebilen.

boğmaca (tıp.) (İng. whooping cough): En çok çocuklarda görülen ve nöbet nöbet gelen, öksürüğü horoz ötüşünü andıran, bulaşıcı, salgın bir bronşit.

sinirce (tıp.) (Osm. maraz-i asabî; Fr. névrose): Etkeni belli olmayan ve örgen bozuklukları göstermeyen sinir hastalığı.

yankıca (ruhb.) (Osm. taklid-i kelâm; Fr. écholalie): Söylenen sözlerin elde olmayarak yinelenmesinden ibaret bir akıl hastalığı belirtisi.

yansıca (ruhb.) (Osm. hareket taklidi; Fr. echopraxie):

Yapılan kımıldanışların elde olmayarak yinelenmesinden ibaret bir akıl hastalığı belirtisi.

-cı, -ci; -cu, -cü (-çlı, -çi; -çu, -çü) ekiyle:

Bu ek, ad köklerine ve gövdelerine gelerek onlardan o adla ilgili olan ya da ona bağlılık gösteren terimler yapar. Şu terimler bu yolla yapılmıştır:

davranışçı (fels., ruhb.) (İng. behaviorist): Davranışçılık yanlısı.

eşitlikçi (topl.) (Osm. müsavatçı; İng. equalitarian): Siyasal ve toplumsal eşitlik yanlısı.

izlenimci (yaz.) (İng. impressionist): İzlenimcilikten yana olan sanat ya da sanatçı.

kuşkucu (fels.) (Osm. şüpheci; İng. sceptic): Hiç bir şeyde olumlu ya da olumsuz bir yargıya varmayan.

sağcı (topl.) (İng. conservative): Görüşü eskiye bağlı olan, politikada eskiyi tutan.

-cık, -cik; -cuk, -cük (-çık, -çik; -çuk, -çük) ekiyle:

Temel anlamında bir nitelik, özellik ya da durum bulunan terimlerin kimileri de adların sonuna bu ekler getirilerek yapılır. Sözelimi hastalık bildiren şu durum adları bu yolla yapılmıştır:

yılancık (tıp.) (Osm. hamre; Fr. érysipèle): Streptokok denilen mikropların bir sıvıya ya da yaraya bu-
laşarak meydana getirdikleri hastalık olup deri-
nin kızarıp şişmesiyle, ateş, titreme, baş ağrısı
gibi durumlarla kendini gösterir.

pamukçuk (tıp.): Ağzın her yanında, ortası beyaz kenarları kırmızı birtakım küçük yaralar halinde ve en çok yeni doğmuş çocuklarda görülen bir ağız hastalığı.

kınacık (bitkb.) (Osm. nebat pası; Fr. puccinie): Buğday pası mantarının, tahıl bitkilerinin sap ve yapraklarında meydana getirdiği lekeli hastalık.

kurbağacık (tıp.) (İng. tumor on the tongue): Ağzın tabanında çıkan bir çeşit küçük ur, dilcek.

-cıl, -cil; -cul, -cül (-çıl, -çil; -çul, -çül) ekiyle:

Ad ve **ad** soylu sözcüklerin kök ve gövdelerine bu ekler getirilerek nitelik, özellik ya da durum bildiren terimler yapılır:

böcekçil (zool.) (Osm. akıl-ül-haşere; İng. insectivorous): Böcek yiyen, böceklerle beslenen.

ikincil (kim., fels.) (Osm. sınaî, talî; İng. secondary; Fr. secondaire): İkinci dereceden olan.

kumcul (bitkb.) (İng. arenicolous): Kumlu toprakta yetişen (bitki).

otçul (zool.) (Osm. akıl-ül-haşayiş; İng. herbivore): Bitki yiyerek beslenen (hayvan).

-daş, -deş (-taş, -teş) ekiyle:

Ad ve **ad** soylu sözcüklerin kök ve gövdelerine bu ekler getirilerek nitelik, özellik ya da durum bildiren terimler yapılır. Şu terimler bu yolla yapılmıştır:

duygudaş (ruhb.) (İng. sympathizing): Başkası ile duyguları birleşen.

yöndeş (mat.) (Osm. müteakıl; İng. corresponding; Fr. correspondant): Yönü aynı olan.

özdeş (mat., fels.) (Osm. aynı; Fr. identique; İng. identic): Kendinde özdeşlik bulunan.

sesteş (dilb.) (Fr. homonyme; İng. homonym): Söylenişleri aynı olup anlam ve kökleri ayrı olan.

kökdeş (dilb.): Aynı kökten türemiş olan.

-dik, -dik; -duk, -dük (-tik, -tik; -tuk, -tük) ekiyle:

Bu eklerle eylemlerden nitelik bildiren terimler yapılır. Şu örneklerde olduğu gibi:

bilindik (mat.) (Osm. malum; İng. known; Fr. connu): Değeri belli olan nicelik; bilinen.

bilinmedik (mat.) (Osm. meçhul; İng. unkown; Fr. inconnu): Değeri belli olmayan, bilinmeyen nicelik.

-gan, -gen (-kan, -ken) ekiyle:

Bu eklerle de eylem kök ve gövdelerinden eylemle ilgili bir durum ya da niteliği karşılayan terimler türetilir. Şu örneklerde olduğu gibi:

akışkan (fiz.) (Osm. seyyal; İng. fluid; Fr. fluide): Kendilerine özgü bir biçimleri olmayıp içinde bulundukları kabın biçimini alan ve yığın meydana getirmeyen, sıvı ya da gaz halindeki maddelerin ortak niteliği.

devingen (fiz.) (Osm. müteharrik; İng. mobil; Fr. mobile): Devim halinde olan.

iletken (fiz.) (Osm. nâkil; İng. conducting; Fr. conducteur): Elektrik akımını ya da ısıyı kendi üzerinden geçiren.

sarılğan (bitkb.) (Osm. mütehafit; Fr. voluble; İng. volubile): Kendi kendine dikilip yükselmeyerek başka bitkilere ya da başka şeylere sarılıp kalkınan.

yalıtkan (fiz.) (Osm. mücerrit; İng. isolating; Fr. isolant): Üzerinden elektrik akımına yol vermeyen.

-gın, -gin; -gun, -gün (-kın, -kin; -kun, -kün) ekiyle:

Eylemlerin kök ve gövdelerine gelen bu ek, nitelik, durum ve özellik bildiren terimler türetir:

batkın (tüz.) (Osm. müflis; İng. bankrupt): Günü gelmiş borçlarını ödeyememe durumuna düşmüş ve durumun böyle olduğu mahkemece saptanıp karara bağlanmış kimse.

düzgün (mat.) (Osm. muntazam; İng. regular; Fr. régulier): Kenar ya da ayrıtları ile açıları birbirine eşit olan.

erişkin (biy.) (Osm. kâhil; İng. adult; Fr. adulte): Gövdesi eşeyssel olgunluğa erişmiş olan, yani eşeylik organında eşeylik gözeleri olgunlaşarak çalışmaya başlayacak duruma gelmiş olan.

etkin 1. (kim.) (Osm. faal, müessir; İng. active; Fr. actif): İşleme halinde olan. 2. (fels., biy.) Başkasına karşı olan ya da yapanın kendinden çıkan (iş, eylem), edilgen karşıtı.

içkin (fels.) (Osm. indimacî; İng. immanent): Yaratığın kendi içinde bulunan ya da kendinde kalan, başkasına geçmeyen.

-ı, -i; -u, -ü ekiyle:

Bu ek, eylem köklerine gelerek onlarla ilgili nitelikleri karşılayan terimler türetir:

katı (fiz.) (Osm. sulp; İng. solid; Fr. solide): Sıvıların ve gazların tersine, içinde bulunduğu kabın ya da bulunduğu yerin biçimini almayan.

tını (fiz.) (Osm. tınnet; Fr., İng. timbre): Bir cismin titreşiminden çıkan sesi, başka nitelikteki bir cisimden ayrı, aynı yükseklikte olarak çıkan sestten ayırt ettiren özellik.

-ıcı, -ici ; -ucu, -ücü ekiyle:

Bu ek, eylemlerin kök ve gövdelerine gelerek o eylemi yapan ya da o eylemle ilgili kişiyi belirleyen nitelik, özellik ya da durum bildiren terimler yapar:

üretici (eko.) (Osm. müstahsil; Fr. producteur): Üretme işiyle uğraşan kimse.

tüketici (eko.) (Osm. müstehlik; Fr. consommateur): Yiyip içerek tüketen, bitiren.

-il, -il ; -ul, -ül ekiyle:

Ad ve eylem köklerine gelen bu ek, o ad ve eylemle ilgili terimler yapar. Yaptığı terimler, bir nitelik, özellik ya da durum bildirir:

ardıl (mat.) (Osm. müteakıp; İng. successive, consecutive): Art arda gelen.

gizil (fiz.) (Osm. bilkuvve; İng. virtual; Fr. virtuelle): İş halinde olmayan ya da içinde bulunduğu cismin durumu değişince meydana çıkan (güç).

nicel (kim.) (Osm. kemmî; Fr., İng. quantitative): Nicelik bakımından olan, nicelikle ilgili bulunan.

nesnel (fels.) (Osm. afakî; Fr. objectif; İng. objective): Öznenin düşünce ve duygusuna değil, nesnelerin gerçeğine dayanan.

öznel (fels.) (Osm. enfûsî; Fr. subjectif; İng. subjective): Özneye ilişkin olan, öznedede oluşan, nesnelerin gerçeğine değil, öznenin düşünüyü ve duygularına dayanan, kişisel, kişiye göre olan.

-ık, -ik; -uk, -ük ekiyle:

Eylemlerin kök ve gövdelerinden bu ekle nitelik bildiren terimler türetebiliriz. Bu ekle türeyen terimler, türetildiği eyleme bağlı olan ya da o eylemlerin sonucunda ortaya çıkan durumları karşılar:

bileşik (kim.) (Osm. mürekkep; İng. compound; Fr. composé): Ayrı elemanların birer ya da daha çok moleküllerinin kaynaşması ile meydana gelen bircinsli madde.

damıtık (kim.) (Osm. mukattar; İng. distilled; Fr. distillé): Damıtma yoluyla elde edilmiş.

eğik (mat.) (Osm. mail, münharif; İng. inclined, oblique; Fr. oblique) Dik olmayan.

esnek (fiz.) (İng. elastic; Fr. élastique): Bir dış gücün etkisi altında uzamak, kısalmak, eğrilmek gibi biçim değişikliklerine uğradıktan sonra etkinin kalkmasıyla eski biçimini alabilmek özelliğinde olan.

püskürük (yerb.) (Osm. indifaî; Fr. éruptive; İng. eruptive): Yanardağın püskürttüğü.

-ın, -in; -un, -ün ekiyle:

Eylem ve ad köklerinden bu ekle de nitelik ve durum bildiren terimler türetilir:

erin (eğitb.) (Osm. baliğ; İng. bubescient; Fr. pubère): Döl verme yetkinliğine eren.

azın (zool.) (İng., Fr. minimum): Verilen bir durum için elde edilebilecek en küçük değer.

-ıt, -it; -ut, -üt ekiyle:

Bu ek hem ad hem de eylem köklerine gelerek niteliğini, sonlarına geldiği ad ve eylemlerden alan terimler türetir.

soyut (fels.) (Osm. mücerret; İng. abstract): Soyutlama ile elde edilen, varlığı ancak eşyada gerçekleşen.

sıkıt (kim.) (Osm. mazgut; Fr. comprimé; İng. compressed): Kuvvetli bir basınç altında sıkıştırılarak hacmi küçültülmüş şey.

ölçüt (fels.) (Osm. mısdak; İng. criterium): Bir şeyin ölçülmesine yarayan belirti.

-lı, -li; -lu, -lü ekiyle:

Bu ek, ad ve ad soylu sözcüklerin kök ve gövdelerine gelir. Bunlardan sonuna geldiği adla ilgili, onu taşıyan ya da bulunduran anlamında terimler türetir:

bağıntılı (fels.) (Osm. izafî; Fr. relative): Bağıntıdan meydana gelen, bağıntısı olan, saltık (mutlak) olmayan, bir şeye göre olan.

eşeyli (biy.) (İng. sexed; Fr. sexué): Cinsliği olan.

kesikli (fiz.) (Osm. mütekatti; İng. discontinued; Fr. discontinu): Biteviye sürüp gitmeyerek arada duraklamalar yapan.

sonlu (mat.) (Osm. mütenahi; Fr. fini): Sonu olan, sonsuz olmayan, bitimli.

ünlü (dilb.) (Osm. said; Fr. voyelle; İng. vowel): Ses yolunda bir engele çarpmadan kolayca çıkabilen fonem.

-lık, -lik; -luk, -lük ekiyle:

Ad ya da ad soylu sözcüklerin kök ve gövdelerine gelen bu ek, sonuna geldiği adlardan onlarla ilgili durum ve özellikleri karşılayan terimler türetir:

bağışıklık (biy.) (Osm. muafiyet; Fr. immunité): Dirimsel varlığın mikroplara karşı doğal ya da aşı yoluyla kazanılmış direnci.

cinsellik (biy.) (Osm. cinsiyet; İng. sexuality): Bireylerin cinslik gereği olarak gösterdikleri (iki cinslikten her birinin ötekini araması, kendine çekmesi, birleşimindeki özel rolleri, yavrular karşısındaki davranışları ve her birinin yaşamadaki ruh durumları gibi) cinsel özelliklerinin topu.

dörtlük (müz.) (İng. quarter note; Fr. valeur de note): Birlik notanın dörtte bir uzunluğunda nota.

görevdeşlik (fels.) (Osm. muvafakat-ı ef'al; İng. synergy; Fr. synergie) Bir görevin yerine getirilmesi için birkaç organın birlikte çalışması hali ya da bir sonucun elde edilmesinde birkaç görevin iş ortaklığı.

koşutluk (fels.) (Osm. muvazaat; İng. parallelism; Fr. parallélisme): İki olaydaki gelişmelerde eşzamanlık ve andırış bulunması.

-ma, -me ekiyle:

Bu ekler daha çok eylem kök ve gövdelerine gelir. Sonlarına geldiği eylemlerden özellik ve durum bildiren terimler türetir. Şu terimlerde olduğu gibi:

bunama (tıp.) (Osm. ateh; Fr. démence; İng. dementia): Zihin ve ruh zayıflığı, ruh varlığının dağılımı.

yanılsama (ruhb.) (Osm. vehm-i havas; Fr., İng. illusion): Görünüşü gerçek sandıran bir duygu ya da anlık yanılsama.

sabuklama (ruhb.) (Osm. hezeyan; Fr. délire; İng. delirium): Sayıklama, saçma sapan konuşma, anlamsız davranışlarda bulunma gibi bir us bozukluğu.

-mak, -mek ekiyle:

Bu ek de eylem kök ve gövdelerine gelerek durum bildiren terimler yapar. Şu örneklerden yararlanarak işletebiliriz bu eki:

çakmak (ruhb., tıp.) (İng. a kind of pustule on the face): Kuruyunca kalın kabuk bağlayan karcıklar biçiminde olan en çok yüzde görülen bir deri hastalığı.

-maz, -mez ekiyle:

Eylem kök ve gövdelerine gelen bu ek, nitelik, özellik ve durum bildiren terimler türetir:

erimez (fiz.) (Osm. gayr-i münhal; İng., Fr. insoluble): Erimeyen, erime haline uğramayan.

kavranılmaz (ruhb.) (Osm. lââyüfhem; İng. inconceivable): Zihinde oluşturulamayan ya da oluşturulabildiği halde gerçekten böyle bir şeyin var olması akla sığmayan.

renksemez (fiz.) (Osm. müzeyyil-ül-levn; Fr. achromatique; İng. achromatic): Beyaz ışığı meydana getiren türlü ışınları çözümlemeksizin, yani gök kuşağında görülen renklere ayrılmaksızın içinden geçiren.

sonuşmaz (mat.) (Osm. mücanip; Fr. asymptote): Sonu olmayan bir eğrinin yakınında çizilmiş bir doğru olup uzatıldıkça eğriye yaklaşır ama hiç bir zaman ona tam kavuşamaz.

-mik, -mik; -muk, -mük ekiyle:

Eylem kök ve gövdelerine gelir bu ek. Sonuna geldiği sözcüklerden değişik anlamda terimler yapar. Bu değişik anlamlı terimlerden biri de nitelik ve durum bildirenlerdir. Şu örnekte görebiliriz bunu:

karamuk 1. (bitkb.) (Lat. agrostemma): Karanfilgillerden, ekin tarlalarında biten, yaprakları karşılıklı, çiçeği pembe mor renkte, zararlı bir bitki. 2. (tıp). Çoğu süt çocuklarında görülen kırmızı lekeli, az ateşli bir hastalık.

-muş, -miş; -muş, -müş ekiyle:

Bu ekle eylemlerin kök ve gövdelerinden durum bildiren terimler yapabiliriz. Şu örnekteki gibi:

doymuş (fiz.) (Osm. meşbu; İng. saturated; Fr. saturé): Doyma haline gelmiş (gaz, sıvı ya da elektromıknatıs).

-sal, -sel ekiyle:

Bu ek de hem eylem hem de ad köklerine, gövdelerine gelerek onlarla ilgili, onlara değgin anlamında terimler türetir:

deneyisel (ruhb.) (Osm. tecrübî; İng. experimental; Fr. expérimental): Deneye dayanan, deney yoluyla olan, deneye ilgili.

duyumsal (ruhb.) (Osm. ihsasî, havassî; İng. sensorial, sensory): Göz, kulak, burun ya da dille alınan (duyum).

nedensel (fels.) (Osm. illî; İng. casual; Fr. casuel): Nedenle ilgili olan, neden niteliğinde olan.

önsel (fels.) (Osm. kablî; Fr. à priori): Hiç bir deneye dayanmadan ve yalnız akıl yardımıyla.

sonsal (fels.) (Osm. bâdi; Fr., İng. a posteriori): Deneme ile edinilen ve olaylardan çıkarılan.

-sı, -si; -su, -sü ekiyle:

Bu ek ad kök ve gövdelerine gelir. Geldiği adlardan, o adlara değgin, onlarla ilgili olan anlamında terimler türetir:

ağaçsı (bitkb.) (Osm. haşebî; Fr. ligneux, arbustif):
1. Ağaçla ilgili. 2. Ağaç türünden olan.

ağsı (anat.) (Osm. şebekevî, dairevî; İng. reticular; Fr. réticulaire): Ağ görünüşünde olan, ağ gibi örülmüş (nesne).

beyinsi (anat.) (İng. cerebroid; Fr. cérébroide): Beyne benzer.

örümceksi (anat.) (Osm. ankebutî; İng. arachnoid; Fr. arachnoide): Örümcek ağı gibi ince ve seyrek dokulu olan kimi zarlara verilen sıfat.

tırtılsı (bitkb.) (Osm. sümbüllü müzekker; Fr. chaten; İng. setting): Söğüt, kavak, fındık gibi kimi bitkilerin tırtılı andıran çiçek durumları.

-sıl, -sil; -sul, -sül ekiyle:

Bu ek ad ve ad soylu sözcüklerin köklerine, gövdelerine gelerek onlarla ilgili, niteliğini onlardan alan anlamında terimler türetir. Şu örneklerde olduğu gibi:

ağaçsıl (bitkb.) (Osm. haşebî; Fr. arbustif; İng. ligneous):

1. Ağaçla ilgili. 2. Ağaçlardan meydana gelen.
3. Ağaç türünden olan.

damaksıl (sesb.) (Osm. hanekî samit; Fr. palatale; İng. palatal) Çıkağı damakta bulunan ses çeşidi.
dudaksıl (sesb.) (İng., Fr. labial): Çıkağı dudaklarda bulunan ses çeşidi.

-sız, -siz; -suz, -süz ekiyle :

Bu ek ad ve ad soylu sözcüklerin kök ve gövdelerine gelerek bir şeyde bir şeyin bulunmadığını belirleyen terimler türetir:

bakışimsız (mat.) (Osm. gayri mütenazır; İng. asymmetric): Aralarında bakışım bulunmayan (iki şey) ya da iki yanı arasında bakışım olmayan (bir şey).

bitimsiz (fels.) (Osm. namütenahi; Fr. infini; İng. infinity): Hiç bir bakımdan ölçülemeyen, sınırı, sonu olmayan ve olamayan, sınırlanıp belirlenmeyen, sonsuz.

geçirimsiz (yerb.) (Osm. gayr-i kaabil-i nüfuz; İng. impermeable): Geçirgenliği olmayan.

sonsuz (mat.) (Osm. namütenahi; Fr. infini; İng. infinity): Sonu olmayan, her niteliği aşabilen.

ünsüz (dilb.) (Osm. samit; Fr. consonne; İng. consonant): Ses yolunda bir engele çarparak çıkan fonem.

-r ekiyle:

Bu ek, eylem kök ve gövdelerine gelir. Nitelik ve durum bildiren terimler yapar:

benzer (mat.) (Osm. müşabih; İng. similar; Fr. semblable): İki şeklin, kenarlarının uzunlukları arasındaki oran değişmemekle birlikte, karşılıklı açılarının eşit bulunması hali.

duyar (ruhb.) (Osm. hassas; Fr., İng. sensible): Duygun, duygulu.

erir (fiz.) (Osm. münhal; Fr., İng. soluble): Eriyebilen (cisim).

evrilir (mant.) (Osm. kabil-i akis; Fr., İng. convertible): Konu ile yüklem birbiri yerine geçmesiyle doğruluğu bozulmayan önerme.

renkser (fiz.) (İng. chromatic): Beyaz ışığı çözümlen, renksemez olmayan.

-rak, -rek ekiyle:

Adların, ad soylu sözcüklerin köklerine gelen bu ek, durum bildiren terimler türetir. Şu örneklerde olduğu gibi:

dışrak (fels.) (Osm. haricî; İng. exoteric): Kapalı ve gizli olmayıp açıkta ve herkesin gözü önünde olan.

içrek (fels.) (Osm. bâtinî; İng. esoteric): Dışrak karşıtı, içte kalan, saklı.

Birleştirme Yoluyla Yapılanlar

Nitelik, özellik ya da durum bildiren terimlerin bir dilimi de birleştirme yoluyla yapılmaktadır. Bu birleştirmenin değişik biçimleri vardır. Birleştirmeye yapılan terimlerin örneklerini aşağıda görebiliriz:

Her İki Ögesi Ad Olanlar:

Temel anlamında bir nitelik, bir özellik ya da durum kavramı bulunan terimler birleştirme yoluyla karşılanırken iki adın birleştirilmesine baş vurulabilir. Şu bileşik yapı terimlerin hem birinci hem de ikinci öğeleri addır.

anaerki (topl.) (Osm. maderşahîlik; İng. matriarchate; Fr. matriarcate): Soyda asıl olan anadır diyen ve ailede çocukları ana oymağına mal eden ilkel bir toplum hali.

elerki (topl.) (Osm. hükümet-i amme; İng. democracy): Elin, yani ulusun erk ve egemenliğine dayanan hükümet biçimi.

doğauüstü (fels.) (Osm. fevk-at-tabia, fevkalâde; İng. supernatural; Fr. surnaturel): Doğa yasalarına uymayan.

suçiçeği (tıp.) (Osm. cederî-i kâzip; Fr. fausse variole, varicelle): Ateşi üç gün süren ve çiçeği andıran ama ondan pek hafif olan bir tür çocuk hastalığı.

Birinci Öğesi Ad İkinci Öğesi Eylem Olanlar:

Nitelik, özellik ya da durum bildiren bileşik yapılı terimlerin kimileri de bir adla bir eylemin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur.

artakalan (toplb.) (Osm. peszinde; İng. surviving; Fr. survivant): Yaşama değeri kalmadığı halde eski çağlardan beri görenekle sürüp gelen (alışkı ya da inanç).

damardaraltan (biy.) (Osm. mukabbız-ı eviye; İng. vasoconstrictor; Fr. vasoconstructeur): Damarların kan tabakasını gevşeterek kanın dolaşmasını çabuklaştıran sinirlere verilen sıfat.

damargenişleten (biy.) (Osm. muvess-i eviye; İng. vasodilator; Fr. vasodilateur): Damarların kas tabakalarını gevşeterek kanın dolaşmasını yaşılatan sinirlere verilen sıfat.

ısıalan (kim.) (Fr. composé endothermique): Olurken çevresinden ısı çeken (birleşme).

ısıveren (kim.) (Osm. naşir-ül-harare; İng. exothermic): Olurken çevresine ısı salan (birleşme).

Birinci Öğesi Sıfat İkinci Öğesi Ad Olanlar:

Nitelik, özellik ya da durum bildiren bileşik yapılı terimlerin kimileri de bir sıfatla bir adın birleşmesinden oluşmuştur:

akkor (fiz., kim.) (Osm. nat-ı beyza, müteşehhip; İng. incandescent): Akkorluk halinde olan.

aşırıdoyma (fiz.) (Osm. fevk-i işba; İng. oversaturation, supersaturation; Fr. dursaturation): Belli bir sıcaklıktaki sıvı içinde, eriyebildiği kadar eriyen bir madde, sıcaklık düştüğü halde bir sınıra kadar erimiş olarak kalır, sıvının bu haline aşırı doyma denir.

kapanduygu (ruhb.) (İng. idiopathy; Fr. idiopathie): En ufak uyarımları bile kapan bir ruh özelliği olup aşırı derecede tepki ve coşku ile kendini gösterir.

sıkıyönetim (tüze.) (Osm. idare-i örfiye; Fr. état de siège; İng. state of siege): Olağanüstü zamanlarda yurttta güvenliğin korunması için ordunun yardımıyla sağlanan yönetim.

Her İki Ögesi Eylem Olanlar:

Bu dilime giren kimi bileşik yapılı terimler de iki eylemin çekimli biçimlerinin birleştirilmesiyle yapılmıştır. Şu örnekte olduğu gibi:

uyurgezer (ruhb.) (Osm. sair filmenam; Fr. somnambulisme; İng. somnambulism): Uykusunda kalıp gezen ve bundan haberi olmayan ruh hastası.

Birden Çok Sözcükle Yapılanlar

Nitelik, özellik ya da durum bildiren terimlerin kimi-leri de birden çok sözcükle yapılmıştır. Önceden belirtil-diği gibi, türetme, birleştirme yoluna baş vuramadığımız durumlarda bu yolu seçeriz. Aşağıdaki terimler bu yolla yapılmıştır.:

bellek yitimi (ruhb.) (Osm. ziya-ı hafıza; İng. amnesia): Bir kaza ya da ateşli bir hastalık yüzünden bel-leğin büsbütün ya da bir zaman için yitirilmesi.

duyum yitimi (ruhb.) (İng. anaesthesia): Duyu sinirleri-nin ya da beyindeki duyu merkezlerinin herhangi bir etki altında kalarak duyum almaması hali.

kapalı yer korkusu (ruhb.) (İng. claustrophobia): Asansör, elbise dolabı, ufak oda gibi kapalı yerlerde bulunmak ya da kalmaktan duyulan aşırı korku ya da sıkıntı.

okuma yitimi (tıp.) (Osm. zıya-ı kıraat; İng. alepia): Görmede hiç bir bozukluk olmadığı halde okuma yetisinin yok olması.

Anlam Aktarımı Yoluyla Yapılanlar

Durum, nitelik ve özellik bildiren terimlerin yapılmasında anlam aktarımından da yararlanılabilir. Şu iki örnekte olduğu gibi:

san (fels.) (Fr. attribut; İng. attribute): Bir şeyin sonsuz olmayacağı sıfat.

tek (mat.): İki ile bölünemeyen (sayı).

TÜR VE TOPLULUK BİLDİRENLER

Terimlerin bir bölümü de tür ve topluluk bildirir. Ancak burada *tür* sözcüğünü genel ve geniş anlamıyla kullanıyor, doğada cinslerin ayrı'dığı bölümleri, bu bölümlerin de ayrıca bölündüğü çeşitleri bu kavramın içinde düşünüyoruz. Bunun gibi *topluluk* sözcüğünü de hem bir arada bulunan şeylerin topu, hem de nitelikleri yönünden bir bütün meydana getiren ve çoğu bir arada bulunan canlıların tümü olarak sayıyoruz.

Yapacağımız terim, bu alanlarla yani tür ve topluluk bildirmeye ilgili olabilir. Bu yönden bu alanda yapılmış terimlerin yapısal özelliklerinden yararlanırsınız. Tür ve topluluk bildiren terimler de ya türetme, ya birleştirme, ya birden çok sözcükle karşılama ya da anlam aktarımı yollarından biriyle yapılır.

Türetme Yoluyla Yapılanlar

Tür ve topluluk bildiren terimlerin kimileri türetme yoluyla yapılmıştır. Kök ve gövdelerin sonlarına gelen yapım eklerine göre çeşitlilik gösterir bu terimler.

-ak, -ek ekiyle:

Bu ek eylem ve ad köklerine, gövdelerine gelir. Sonuna geldiği sözcüklerden topluluk bildiren terimler yapar. Şu örnekte olduğu gibi.

yığınak (bitkb.) (Fr. colonie; İng. colony): Bir hücreli bitkilerin bir araya gelerek oluşturdukları küme.

-ca, -ce (-ça, -çe) ekiyle:

Bu ek daha çok sıfatların sonuna gelerek onlardan bir türün çeşidini belirleyen terimler yapmaya yarar.

delice (bitkb.) (Fr. ivraie; İng. bearded darnel): Buğdaygillerden, çokluk buğday tarlalarında yetişen, tohumu zehirli, yabanî bir bitki.

kokarca (zool.) (Lat. mephitis; İng. skunk; Fr. moufette): Etoburlardan orta boyda, ince uzun, bir kürk hayvanı.

kurtluca (bitkb.) (İng. germander; Fr. germandrée): Ballıbabagillerden, kokusu sarmısağı andıran, göl ve akarsu kıyıları gibi nemli yerlerde yetişen bir bitki.

sütlüce (bitkb.) (Lat. ranunculus; Fr. rénoncule): Düğünçiçeğigillerden, çoğunluğu zehirli olan, kimi kez süs çiçeği olarak yetiştirilen otsu bir bitki

-cik, -cık; -cuk, -cük (-çık, -çık; -çuk, -çük) ekiyle:

Bu ek ad ve sıfatların sonlarına gelir. Sonlarına geldiği sözcüklerden bir türle ilgili, bir türün bölüm ve çeşidini karşılayan terimler yapar:

horozcuk (bitkb.) (Lat. lepidium compestre): Turpgillerden, eskiden kuduzun ilâcı sanılan, tere tadında bir dağ bitkisi.

kızılcık (bitkb.) (İng. cornel; Fr. cornouiller; Lat. cornus): Kızılcıkgillerden bir ağaç ve bunun güzün yetişen, zeytin büyüklüğünde, kırmızı, tek çekirdekli ve reçelli, şerbeti yapılan burukça yemişi.

sığircık (zool.) (Fr. étourneau commun; Lat. sturnus vulgaris): Serçegillerden, en çok çatılarda yuva kuran, siyah renkli, uzunca gagalı, serçeden iri kuş.

-cıl, -cil; -cul, -cül (-çıl, -çil; -çul, -çül) ekiyle:

Bu ek de adların ve sıfatların sonuna gelerek o ad ve sıfatlarla ilgili, onlara düşkün anlamına gelen ve aynı zamanda bu türle ilgisi olan anlamında terimler yapar:

balıkçıl (zool.) (İng., Fr. heron): Balıkçılğillerin uzunbacaklılar takımından boyun ve gagası uzun olan, su kenarlarında yaşayarak balıkla geçinen büyük bir kuş cinsi.

sinekçil (zool.) (Lat. musscapa): Serçegillerden, sinekle geçinen, Amerika'nın sıcak bölgelerinde yaşayan bir kuş cinsi.

sucul (zool.): Durgun sularda yaşayan kınkanatlı böceklerin genel adı.

tavşancıl (zool.): Çoğu tavşan avlamakla geçinen bir cins kartal.

-çın, -çin; -çun, -çün ekiyle:

Bu ek de ad ve ad soylu sözcüklere gelir onlardan bir türle ilgili olan anlamında terimler yapmağa yarar. Şu örnekte olduğu gibi:

kaşıkçın (zool.) (Lat. spatula clypeata): Perdeayaklıların yassıgagalılar cinsinden, ırmak ağzlarında

ya da sığıklarda yaşayan, gagası bir kaşığı andırır bir yaban ördeği.

-gan -gen (-kan, -ken) ekiyle:

Bu ek de eylem kök ve gövdelerine gelir. Sonlarına geldiği sözcüklerden bir türün çeşidi, bir türle ilgisi olan anlamında terimler yapar. Şu örnekteki gibi:

ısırgan (bitkb.) (Lat. *urtica*; Fr. *ortie*): Isırgangillerden, her tarafı, sert tüylerle kaplı bir ot.

-giller ekiyle:

Bu ek aile bildirme ekiyle (*-gil*) çoğul ekinin (*-lar, -ler*) bileşik biçimidir. Ad ve ad soylu sözcüklerin sonuna gelir, onlardan bir cinsin bütünü gösteren bir aileyi bildiren terimler türetir.

arslangiller (zool.) (Osm. esediye; Fr. *felines*): Kedi cinsinden olan bütün etoburları içine alan hayvan ailesi.

atgiller (zool.) (Osm. feresiye; Fr. *équidés*; Lat. *equiae*): Atları, eşekleri ve zebirleri içine alan, tekparmaklı memeliler ailesi

buğdaygiller (bitkb.) (Osm. necliye; Fr. *graminées*; Lat. *graminae*): Bir çeneklilerden, örneği buğday olan büyük bir bitki ailesi.

ısırgangiller (bitkb.) (Osm. encüriye; Fr. *urticacées*; Lat. *urticaceae*): İkiçeneklilerden, örneği ısırganotu olan ve şerbetçi otu, yapışkanotu gibi birtakım cinsleri içine alan bitki ailesi.

sarmaşıkgiller (bitkb.) (Osm. bilsaniye; Fr. *aralacées*; Lat. *araliaceae*): Örnek bitkisi sarmaşık olan, ikiçeneklilerden bir bitki ailesi.

-ı, -i; -u, -ü ekiyle:

Bu ek genellikle eylem bildiren kök ve gövdelere gelir, o eylemin sonucunda ortaya çıkan işin adı olan, aynı zamanda bir tür bildiren terimler yapar:

eleştiri (yaz.) (Osm. tenkit; İng. criticism; Fr. critique): Ereği bir edebiyat ya da sanat yapıtını her yönüyle inceleyip açıklamak, anlaşılmasını sağlamak ve değerlendirmek olan yazı türü.

söyleşi (yaz.) (Osm. sohbet): Belli bir konuyu ele alıp onu bir sonuca bağlayıncaya değin sürdürme yerine, konudan konuya atlayarak konuşur gibi yazılan düzyazı türü.

-ık, -ik; -uk, -ük ekiyle:

Bu ek daha çok eylem bildiren kök ve gövdelere gelir, onlardan bir türün cinsini bildiren terimler yapar:

bölük 1. (ask.) (Osm. cümle; Fr. classe): Üçü ya da dördü bir tabur meydana getiren ve öbür birliklerin temeli sayılan birlik. 2. (mat.) On kuralına göre yazılan bir tam sayının, sağdan sola doğru üçer üçer ayrılan basamaklardan her bir üçlü takım.

sarmaşık (bitkb.) (Osm. leblâb-ül-arz; Fr. lierre; İng. ivy): Sarmaşıkgillerden, koyu yeşil renkli ve değişik biçimli yaprakları olan, sap ve dallarından çıkan küçük ek kökçüllerle dik ve düz yerlere yapışarak tırmanan ve bundan dolayı duvarları örtmek üzere duvar diplerine dikilen bitki.

-ın, -in; -un, -ün ekiyle:

Bu ek de eylemlerin kök ve gövdesine gelerek onlardan bir türle ilgili varlıkları adlandırmaya yarayan terimler türetir. Şu örnekte olduğu gibi:

tütün (bitkb.) (Fr. tabac; İng. tobacco): Patlıcangillerden bir tarım bitkisi ve bunun, bileşiminde nikotin bulunan, kıyılıp sigara biçiminde ya da pipoda yakılarak dumanı ciğerlere çekilen yapıları.

-lar, -ler ekiyle:

Tür ve topluluk bildiren terimler yapmada bu ek oldukça işleklik kazanmıştır. Özellikle adlara, adların yerine kullanılan sıfatlara gelir. Sonuna geldiği sözlerden topluluk bildiren terimler yapar.

buğdaysılar (bitkb.) (Osm. şibih necliye; Fr. graminidées): İçine başta buğdaygiller olduğu halde, sukamışgiller ve papirüsgiller gibi birçenekli aileleri alan büyük bir bitki takımı.

kanatsızlar (zool.) (Osm. madum-ül-cenah; Fr. aptères; İng. aptera): Böceklerden kanatsız olanlar takımı.

ışınılılar (zool.) (Osm. şuaiye; Fr. radiolaires; İng. radiolaria): Bir hücreli hayvanların, protoplazmalarından, devinme ve duyu organı olarak, yıldız ışınları gibi yalancı ayak salanlar takımı.

insanımsılar (zool.) (Osm. şibih insaniye; Fr. anthropoides; İng. anthropoidea): Orangutan, şempanze, goril gibi kuyruksuz olup iskeletleri insaninkine en yakın olan maymun takımı.

omurgalılar (zool.) (Osm. fıkariye; İng. vertebrata; Fr. verterbrés) Memelileri, kuşları, kurbağagilleri, sürüngenleri ve balıkları içine alan hayvan bölümü.

örümcekler (zool.) (Osm. ankebutiye; Fr. arachnoide; İng. arachnoid): İçine örümcek çeşitlerini, akrepleri ve daha başka hayvanları alan bir eklem-bacaklılar takımı.

susallar (zool., bitkb.) (Osm. maiye; Fr. aquatiques): Suda yaşayan bitki ya da hayvan topluluğu.

sürüngenler (zool.) (Osm. zevahif; Fr. reptiles): Yılan, kertenkele, kaplumbağa gibi yerde sürünerek yürüyen hayvanlar takımı.

taçsızlar (bitkb.) (Osm. adimet-ül-tüveyç; Fr. apetales;

İng. apetalae): Çiçeklerinde taç bulunmayan bitki ailesi ve bitkiler.

tırmananlar (zool.) (Osm. mütesellika; Fr. grimpeurs; İng. climbs) Papağan, ağaçkakan, guguk kuşu gibi, tırmanan küçük kuşlar takımı.

yumuşakçalar (zool.) (Osm. naime; Fr. mollusques; İng. mollusca): Omurgasız, yumuşak vücutlu, çoğu suda yaşayan ve kabuklu olan hayvanlar.

-lık, -lik; -luk, -lük ekiyle:

Bu ek, adların kök ve gövdelerine gelerek onlara değgin, onlarla ilgili, aynı zamanda tür bildiren terimler türetir. Şu örnekte olduğu gibi:

günlük (yaz.) (İng. diary; Fr. journal): Uzunluğu kısalığı söz konusu olmaksızın, günü gününe yazılan ve tarih atılıp yayımlanmak düşünülmediği için içten olan, anıya yakın olmakla birlikte, anının yaşandıktan sonra yazılmasına karşılık günü gününe ve düzenli olarak yazılmış olmasıyla ondan ayrılan yazı türü.

-ma, -me ekiyle:

Eylemlerin kök ve gövdelerine gelen bu ek, sonuna geldiği sözcüklerden tür bildiren terimler yapar:

deneme (yaz.) (Osm. tecrübe-i kalem; İng. essay; Fr. essai): Özgürce seçilen bir konuda kesin bir sonuca varma çabası gütmeden gelişen, orta uzunlukta düzyazı türü.

koçaklama (yaz.): Methiye, destan.

tekerleme (yaz.): Masalların başında ya da söz arasında sözcüklerin benzerliğinden de yararlanılarak söylenen yarı anlamlı yarı anlamsız sözler.

Birleştirme Yoluyla Yapılanlar

Tür ve topluluk bildiren terimlerin bir bölümü de birleştirme yoluyla yapılmıştır. Bunlar da türetme ile yapılanlarda olduğu gibi değişik özellikler göstermektedir:

Her İki Ögesi Ad Olanlar:

İki ya da ikiden çok ad birleştirilerek tür ve topluluk bildiren terimler yapılmıştır:

adamotu (bitkb.) (İng. mandrake; Fr. mandragore): Patlıcangillerden geniş yapraklı, fena kokulu bir bitki olup, kökü insan şeklini andırdığı için kendisinde birtakım garip nitelikler bulunduğu inanılırdı.

çobandüdüğü (bitkb.) (İng. asarum; Fr. asaret): Loğusa-otu ailesinden, nemli yerlerde yetişen bir bitki.

danaburnu (zool.) (İng. mole cricket; Fr. taupegrillen, courtilière): Toprak içinde yaşayıp bitkilere köklerini keserek zarar veren bir böcek.

devedikeni (bitkb.) (Fr. alhagi; Lat. alhagi camelorum): Bir metre kadar uzayabilen, tarlalarda biten, bileşikgillerden bir çeşit bitki.

gelinkuşu (zool.) (Lat. otocoris beramophilla, pencillata; İng. pencilled lark; Fr. érérophile): Bir çeşit tarla kuşu.

Birinci Ögesi Sıfat, İkinci Ögesi Ad Olanlar:

Tür ve topluluk bildiren, bileşik yapıli terimlerin bir bölümü de bir sıfatla bir adın birleşip kaynaşmasından oluşmuştur:

acıyonca (bitkb.) (Lat. simaruba amara; İng., Fr. simar(o)uba): Kızılkatrangillerden, fena kokulu ve çok acı olan, yaprakları hekimlikte kullanılan bir bitki.

alakarga (zool.) (Lat. garrulus glandarius; Fr. geai commun): Çok bağırان, insana alışabilen, duyduğu sesleri papağan gibi tekrarlayan, tüyleri alacalı bir cins karga.

çakırdiken (bitkb.) (Lat. eryngium; İng. eryngo; Fr. panicaut): Maydanozgillerden, hekimlikte kullanılan bir bitki.

gözlüklüyılan (zool.) (Lat. naja tripudians): Başının üst tarafında gözlüğü andıran çizgiler bulunan zehirli bir yılan.

sivrisinek (zool.): Çiftekanatlılardan, insanları sokup kanıyla beslenen, bir çeşit (anopheles) sıtma mikrobi aşılایan, sulak ve bataklık yerlerde çok üreyen, uçucu böcek (culex pipiens).

Birinci Ögesi Eylem, İkinci Ögesi Ad Olanlar:

Tür ve topluluk bildiren terimleri birleştirme yoluyla karşılarken baş vurulan bir yol da bir eylem ile bir adı birleştirmedir. Şu örneklerde olduğu gibi:

asılmışadam (bitkb.) (Lat., Fr. loroglossum): Salepgillerden, çiçekleri asılmış bir adama benzeyen ve köklerinden salep çıkarılan bir bitki.

uçarkefal (zool.) (Lat. exocoetus): Turnabalığı ailesinden, kefafe benzer, uzun kanatlı, eti beğenilen bir balık.

Birinci Ögesi Ad, İkinci Ögesi Eylem Olanlar:

Tür ve topluluk bildiren bileşik yapılı terimlerin kimileri de bir adla bir eylemden türemiş sıfatın (ortaç) birleşmesinden oluşmuştur.

çobanaldatan (zool.) (Lat. caprimulges d'Europaeus; İng. night jar): Kırlangıçtan büyücek, uzunca kuyruklu, boz renkli, insanı yanına yaklaştırdığı halde ele düşmeyen bir çeşit keçisağan.

kardelen (bitkb.) (Fr. perce-neige, galanthe des neiges): Nergisgillerden baharda pek erken açan soğanlı bir bitki.

kuyruksallayan (zool.) (İng. wagtail; Fr. bergeronnette): Serçegillerden, kanatları ve vücudun üst kısmı külrengi, alt kısmı değişik sarı olan, uzun kuyruklu, küçük bir kuş.

sabankıran (bitkb.) (Lat. onosis spinosa; İng. restharrow; Fr. burgane): Baklagillerden kökleri toprağa derince girerek, tarlalar sürülürken sabanı tutan, çiçekleri kırmızı bir bitki.

Birden Çok Sözcükle Yapılanlar

Tür ve topluluk bildiren terimlerin kimileri de birden çok sözcükle karşılanmıştır. Şu terimler bu yolla yapılmıştır:

almaşık yapraklar (bitkb.) (Osm. evrak-ı müteakibe; İng. alternate leaves): Sapın iki yanında karşılıklı değil de aralıklı olarak bir sağda, bir solda bitmiş yapraklar.

deniz alası (zool.) (Lat. salmo trutta; İng. trout): Denizde yaşayan bir alabalık çeşidi.

katran ağacı (bitkb.) (Osm. şecerei Süleyman; Fr. cèdre de Liban): Çamgillerden Toroslarda yetişen, kerestesi reçineli, dalları gövdeye dikey durumda olan yüksek ve güzel ağaç.

Anlam Aktarımı Yoluyla Yapılanlar

Anlam yönünden tür ve topluluk, yapı yönünden de bileşik olan terimlerin kimileri de anlam aktarımı yoluyla yapılmıştır. Şu terimler bunu örnekendirir:

boy 1. (topl.) (Osm. kabile; Fr. tribu; İng. tribe): Birtakım aile ve soyları ve bunlarla birlikte köle ve yabancı gibi topluluğun koynuna alınmış

kimseleri çevreleyen öbek. 2. Özellikle ilkel ve göçebe insanlarda, aynı soydan sayılan ve bir başa bağlı bulunan herhangi bir insan topluluğu.

karafatma (zool.) (Fr. carabe; İng. carabus): Kınkanatlılardan, böcek, kurt ve sümüklüböceklerle beslenen, tarıma yararlı, parlak, siyah renkli bir böcek.

şerit (zool.) (Fr. ténia; İng. taenia): Şeritgillerden, vücudu yatsı, birbirine kenetlenmiş boğumları bulunan ve kimisi metrelerce boyda olan bir bağırsak asalağı.

taşlama (yaz.) (Osm. hicviye; Fr. satire): Bir kimsenin kusurlarını ve gülünç yanlarını alaylı bir dille anlatan, çoğu koşuklu yazı türü.

DÜŞÜNCE, BİLİM VE SANAT AKIMI BİLDİRENLER

Terimlerin bir bölümü de belli bir düşünce, bilim ve sanat akımının adlarıyla ilgili olur. Bu akımları karşılayan terimler dilimizde nasıl yapılmaktadır? Başlıca örnekleri nelerdir?

Türetme Yoluyla Yapılanlar

Düşünce, bilim ve sanat akımlarını karşılayan terimlerin yapımında daha çok türetme yoluna baş vurulmuştur. Değişik yapım eklerine tek bir ek yeğlenmiş gibidir. Şu örneklerde olduğu gibi:

anamalcılık (topl.) (Osm. sermayecilik; İng. capitalism; Fr. capitalisme): Bireylerin elindeki büyük anamalin serbestçe iş görmesine ya da siyasal bir rol oynamasına yol açan tutum.

deneyüstücülük (fels.) (Osm. mütealiye; İng. transcendentalism; Fr. transcendentalisme): Deneyüstü alanla ilgilenen felsefe öğretilerini içeren genel kavram.

doğalcılık 1. (fels.) (Osm. tabiiye; İng. naturalism; Fr. naturalisme): Görüp denediğimiz olaylar zincirine bağlanamayacak, doğa dışında kalabilecek hiç bir şeyin var olmadığına inanan öğreti. 2. (ahlb.) Ahlâkın, yaşamak arzusundan doğmuş içgüdülerin açıklanmasından başka bir şey olmadığını öne süren öğreti. 3. (est.) Doğayı ve gerçekliği olduğu gibi anlatmayı sanatın ana ödevi sayan öğreti ve çıkır.

dönüşümcülük (biy.) (Osm. istihaliye; İng. transformism; Fr. transformisme): Lamarck'ın ortaya attığı ve Darwin'in biraz değiştirip geliştirdiği biyoloji kuramı. Bu kuram, dirimli varlıkların eskiden sanıldığı gibi değişmez ve birbirinden ayrı olmadığını tersine, değişen ve birbirine dönüşebilen şeyler olduğunu ileri sürer.

duyumculuk (ruhb.) (İng. sensualism; Fr. sensualisme): Her bilginin temelinde duyumların bulunduğunu ileri süren öğreti.

köktencilik (fels.) (Osm. cezriye; İng. radicalism; Fr. radicalisme): Birtakım İngiliz filozof ve yazarlarının özgürlük, bireycilik, akla inan, törel yararcılık gibi temellere dayanan tutum ve siyaset çıkır.

varoluşçuluk (fels.) (İng. existentialism; Fr. existentialisme): Dış dünya ile insanın iç âlemi arasında ayırım olmadığını ileri süren, bireylerin varlığına üstün bir değer veren öğreti.

Birleştirme Yoluyla Yapılanlar

Düşünce, bilim ve sanat akımlarını karşılayan terimlerin kimileri de birleştirme yoluyla yapılmıştır. Bunlar iki sözcüğün birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Şu örneklerde olduğu gibi:

anlambilim (dilb.) (İng. semantics; Fr. sémantique): Sözcükleri anlam bakımından karşılaştırmalı olarak ve bu anlamların zaman içindeki gelişim ve değişimlerini göz önünde tutarak inceleyen bilim.

biçimbilgisi (dilb.) (İng. morphology; Fr. morphologie): Dilbilgisinin, sözcüklerin yapısını, türeme ve bileşme yollarını, anlam bakımından çeşitlerini ve çekim biçimlerini inceleyen bölümü.

budunbilim (anat.) (Osm. ırkiyat; İng. ethnology; Fr. ethnologie): İnsan cinsinin ırklara ayrılışını, bunların nereden çıktığını, oluşumunu yeryüzüne yayılışını, aralarındaki bağıntıları ve onların niteliklerini inceleyip karşılaştıran ve sınıflayan bilim.

Birden Çok Sözcükle Yapılanlar

Düşünce, bilim ve sanat akımlarını adlandıran terimlerin kimileri de birden çok sözcükle yapılmıştır:

bilgi kuramı (fels.) (Osm. mephas-ı marifet; İng. epistemology; Fr. épistémologie): Bilginin temelini ve yöntemini, başlıca sınırları ve güvenilirliği bakımından inceleyen felsefe kolu ya da kuramı.

küresel astronomi (gökb.) (İng. spherical astronomy; Fr. astronomie sphérique): Gökküresindeki cisimlerin yerlerinden söz eden bilim.

öncel düzen (fels.) (Osm. aheng-i ezeli; Fr. harmonie préétablie): Tanrı'nın bütün olup bitenleri ön-

ceden birbirine göre ayarlamış olduğunu ileri süren ve en çok Leibniz tarafından tutulan öğretisi.

OLUŞMA VE BİÇİMLENME BİLDİRENLER

Terimlerin bir bölümünü de anlam yönünden oluşma ve biçimlenme bildirenler diye adlandırabiliriz. Bu tür terimlerin çekirdek anlamlarında bir oluşma, bir durumdan başka bir duruma geçme, biçimlenme ya da biçim alma özelliği vardır. Öbür alanlarda olduğu gibi bu tür terimlerin yapılmasında da değişik yollara baş vurulmuştur:

Türetme Yoluyla Yapılanlar

Oluşma ve biçimlenme bildiren terimlerin bir bölümü türetme yoluyla yapılmıştır. Değişik yapım ekleriyle ad ve eylem köklerinden türetilmiştir bu terimler. Başlıca örneklerini görelim:

-ak, -ek ekiyle:

Bu ek eylem köklerine gelir, sonralarına geldiği sözcüklerden biçimlenmeyle ilgili, onun sonucunda ortaya çıkan varlık ve nesnelerin adı olan terimler yapar:

çökelek (kim.) (Osm. rusup; Fr. précipité): Bir çökeltme sonunda bir sıvının dibine çöken şey.

koyak (coğr.) (Osm. vadi; İng. valley): İki dağın arasında kalan dereboyu.

-ay, -ey ekiyle:

Bu ek eylem ve ad köklerinden biçimlenme gösteren terimler yapar:

düşey (mat.) (Osm. şakulî; Fr. vertical): Yerçekimi doğrultusunda olan.

- yanay** 1. (mat.) (Fr. profil): Bir cismin düşey kesiti.
 2. (jeol.) Katmanları gösteren kesit.

-ga, -ge; (-ka, -ke) ekiyle:

Bu ek daha çok eylem köklerine gelir, geldiği sözcüklerden biçimlenme bildiren terimler türetir:

bölge (coğ.) (Osm. nahiye, havali, mıntıka; Fr. région): Herhangi bir nitelik bakımından bir sayılmış ülke, yer ya da arazi parçası.

çizge (topl.) (Fr. graphique): Bir olayın yürüyüşünü göstermeye yarayan ya da birkaç şey arasında karşılaştırmaya yarayan türlü çizgilerden oluşan şekil.

-gl, -gi; -gu, -gü (-kl, -ki; -ku, -kü) ekiyle:

Bu ek eylemlerden temel anlamı biçimlenmeyle ilgili olan terimler türetir:

çizgi (mat.) (Osm. hat; İng. line; Fr. ligne): Bir noktanın yürütülmesiyle meydana gelen şekil.

salgı (biy.) (Osm. ifraz; Fr. sécrétion): Vücuttaki bezlerin kandan ayırıp meydana getirdikleri ve tekrar kana ya da başka organlara saldıkları sıvı madde.

örgü (anat.) (Osm. dafire; Fr. plexus): Kimi sinir ya da damarların birbirine geçip dolaşmasından meydana çıkan oluşum.

-ı, -i; -u, -ü ekiyle:

Bu ek de eylem kök ve gövdelerinden oluşma ve biçimlenme bildiren terimler türetir: Şu örneklerde olduğu gibi:

açı (mat.) (Osm. zaviye; Fr. angle; Alm. Winkel): Bir noktadan çıkan iki yarım doğru arasındaki açıklık.

püskürtü (jeol.) (İng. defection): Püskürme halinde

bulunan yanardağın ağzından çıkan çeşitli maddeler.

seki (coğ.) (İng. terrace): Akarsu yamaçlarında, engebeli yerlerde rastlanan basamak biçimli, düz ve yüksekçe yer.

yükselti (coğ.) (Osm. irtifa; İng. altitude): Bir noktanın deniz yüzünden olan yüksekliği.

-ık, -ik; -uk, -ük ekiyle:

Bu ek de eylem kök ve gövdelerine gelir, onlardan oluşma ve biçimlenme gösteren terimler türetir:

eriyik (fiz.) (Osm. mahlul; İng. solution): İçinde katı bir madde erimiş bulunan sıvı.

koşuk (yaz.): Ölçülü söz biçimi.

-ıl, -il; -ul, ül ekiyle:

Bu ek ad ve ad soylu sözcüklerden biçimlenme ve oluşma bildiren terimler türetir. Şu örneklerde olduğu gibi:

buzul (coğ.) (Osm. cümudiye; Fr., İng. glacier): Dağ başlarında birikip yaz kış erimeyen ve derelerde aşağıya doğru ağır ağır yer değiştiren büyük kar ve buz kütlesi.

dördül (mat.) (Osm. murabba; Fr. carré; İng. square): Kenarları ve açıları birbirine eşit olan dörtgen.

kumul (jeol.) (Osm. eksibe; Fr., İng. dune): Rüzgârın yığıldığı kum tepesi.

-ım, -im; -um, -üm ekiyle:

Eylemlerin kök ve gövdelerine gelen bu ek, onlardan oluşma ve biçimlenme bildiren terimler türetir:

biçim (yaz.) (Osm. şekil; Fr. forme; İng. form): Yakı-şık alan, değişik ve özel anlatım, ayrıca güzel sanatlarda bir sanat türünün ya da bir sanat döneminin özel yolu.

dilinim (yerb.) (Osm. teflik; İng. cleavage; Fr. clivage): Şist, kaygantaş gibi kültelerde, sıkışmadan ileri gelmiş yalancı katmanlaşma görünüşü.

kıvrım (yerb.) (Osm. iltiva; Fr. plis; İng. fold): Kırılma sonunda meydana gelen toprak dalgası.

yığışım (yerb.) (Fr. conglomerat; İng. conglomerate): Molozların sonradan çimentolaşması ile oluşan kaba kütle.

-it, -it; -ut, -üt ekiyle:

Eylem kök ve gövdelerinden bu ekle türeyen terimler, biçimlenme de bildirirler:

bölüt (zool.) (Osm. kıt-ı makasama; İng. metamere, segment): Döllenmiş yumurtanın bölünmesinden sonra oğulcukta meydana gelen ve az çok birbirine benzeyen parçaların her biri.

dikit (yerb.) (Osm. mukattara-i tahtaniye; İng., Fr. stalagmite): Mağaraların tabanında yukardan damlayan kireçli suların oluşturdukları boy boy dikmelerden her biri.

kesit (mat.) (Osm. makta; Fr., İng. section): Bir nesne düz kesilince ortaya çıkan düzlemin adı.

sarkıt (yerb.) (Osm. mukattara-i fevkaniye; Fr. stalactite): Mağaraların tavanında oluşan ve genel olarak koni biçiminde olan kalker yumru.

-ma, -me ekiyle:

Bu ek de eylemlerin kök ve gövdelerine gelir. Sonuna geldiği sözcüklerden biçimlenme bildiren terimler yapar:

açma (ta.) (İng. opening): Üstündeki bitkiler sökülme ve toprağı kazılmak yolu ile yozluktan kurtarıp tarıma elverişli bir hale getirilen arazi.

biçme (mat.) (Osm. menşur; Fr. prisme; İng. prism): Alt ve üst tabanları birbirine koştut ve eşit iki

çokgenden oluşan, yanal ayrımları da eşit ve koşut doğrulardan ibaret olan çokdüzlemli cisim.

dikme (mat.) (Osm. amut; Fr. perpendiculaire): Dikey olan doğru ya da düzlem.

eğilme (fiz.) (Osm. meyle; İng. inclination): Yerin manyetik alanında bulunan serbest mıknatıslı bir iğnenin doğrultusu ile yatay düzlem arasında meydana gelen açı.

-man, -men ekiyle :

Bu ek hem ad hem de eylem kök ve gövdelerine gelir. Sonlarına geldiği kök ve gövdelerden biçimlenme bildiren terimler türetir:

katman (coğr.) (Osm. tabaka; İng. layer, stratum, bed): Tortulanmalar yüzünden oluşmuş, ince, uzun ve düz biçimli taş.

-sı, -si; -su, -sü ekiyle :

Bu ek ad kök ve gövdelerine gelerek temel anlamında biçimlenme bulunan terimler türetir:

bulutsu (gökb.) (Osm. sehabiyye; Fr. nébuleuse): Yıldızlar arasında görünen ve bulutu andıran lekelerden her biri.

-tı, -ti; -tu, -tü ekiyle :

Genellikle eylem köklerine, özellikle *-r* ile biten eylemlere gelen bu ek, biçimlenme bildiren terimler türetir:

görüntü (fiz.) (Osm. hayal; Fr. image): Bir cismin, yansıma yoluyla bir optik aygıtında görünen şekli.

Birleştirme Yoluyla Yapılanlar

Oluşma ve biçimlenme bildiren terimlerin bir bölümü de birleştirme yoluyla yapılmıştır. Bunların da yapılış yönünden değişik biçimleri vardır. Başlıcalarını görelim.

Her İki Ögesi Ad Olanlar :

buzdağı (coğr., yerb.) (İng. iceberg): Donmuş denizlerden ya da kutup buzullarından koparak denizlerde yüzen büyük buz parçası.

göztaşı (kim.) (Osm. kibritiyet-i muhas; Fr. sulfate de cuivre): Kimi göz, deri ve bitki hastalıklarında ve bağcılıkta kullanılan ve kimyada bakır sülfatı denilen koyuca mavi renkli zehirli bir tuz.

kireçkaymağı (kim.) (Fr. chaux éteinte): Kireç klorüründen ibaret sarımsı, beyaz renkte ve klor kokusunda bir toz olup bazı eşya ve yerleri mikroplardan arıtmakta ve çamaşır temizlemekte kullanılır.

peribacası (yerb.) (Osm. peri ehramı; Fr. pyramide de fée): Tepesinde bir taş taşıyan, piramit ya da direk biçiminde toprak, çakıl ya da küçük taş yığını.

Birinci Ögesi Sıfat, İkinci Ögesi Ad Olanlar :

çatalağız (coğr.) (İng., Fr. delta): Bir ırmağın denize kavuştuğu yerde iki kola ayrılmasıyla oluşan üç köşeli adacık.

katmanbulut (gökb.) (Osm. arız; Fr. stratus): Şerit biçiminde bulut.

sıradağ (coğ.) (Osm. silsile-i cibâl; Fr. chaîne): Uzunlamasına sıralanmış dağ takımı.

üçgen (mat.) (Osm. müselles; Fr. triangle): Uç uca konulmuş üç doğru parçasından yapılmış, (kapalı şekil) olup üç noktalarına tepe, doğru parçalarına kenar denir.

Birinci Ögesi Eylem, İkinci Ögesi Ad Olanlar :

akarsu (coğ.) (Osm. ma-i cari; Fr. eau courante): Durgun olmayıp ark, dere, çay gibi hep akıp giden su.

yanardağ (yerb., coğr.) (Osm. bürkan; Fr. volcan):
Vakit vakit kraterinden ateş, taş, kül ve yanar
gazlar fışkıran dağ.

Birden Çok Sözcükle Yapılanlar

Oluşma ve biçimlenme bildiren terimlerden kimileri de birden çok sözcükle yapılmıştır. Türetme, birleştirme, anlam aktarımı karşılamayınca bu yola baş vurulmuştur. Şu örneklerde olduğu gibi:

açıortay düzlemi (mat.): İki düzlemlili bir açıyı iki komşu ve eşit açığa bölen düzlem.

birikinti konisi (yerb.) (Osm. mahrut-u teberrüzî; Fr. cone de déjection; İng. dejection cone): Dağlık bir yerden gelen bir suyun sürüklediği taş parçalarının bir düzlükte yığılarak meydana getirdiği yelpaze biçimindeki yer şekli.

karasal oluşuk (coğ.) (Osm. berrî teşekkül; Fr. formation continentale): Yerkabuğunun kara bölümündeki katmanlarda meydana gelen oluşuk.

Anlam Aktarımı Yoluyla Yapılanlar

Oluşma ve biçimlenme bildiren terimlerin kimileri de anlam aktarımı yoluyla yapılmıştır. Şu örneklerdeki gibi:

buğu (fiz., kim., coğ.) (Osm. buhar; Fr. vapeur): Isı etkisiyle sıvıların ve birtakım katıların geçtikleri gaz hali.

destek (fiz.) (Osm. mesnet; Fr., İng. support): Bir vektörü taşıyan sonsuz doğru.

iz (mat.) (Osm. isr; Fr. trace): Bir düzlemin başka bir düzlemle ya da bir doğru ile kesişmesinden doğan arakesit.

ok (mat.) (Osm. sehim; Fr. flèche): Bir dairede bir kirişin ortasından çekilen doğru parçası.

yarık (fiz.) (Fr. fente): Küçük bir ışık demeti elde etmek için ışık kaynağının önüne konulan saydamsız bir düzlem üzerinde açılmış dikdörtgen biçiminde küçük delik.

RUHSAL VE DÜŞÜNSEL ETKİNLİKLERLE İLGİLİ KAVRAMLARI BİLDİRENLER

Terimlerin bir bölümünü de ruhsal ve düşünsel etkinliklerle ilgili olarak ele alabiliriz. Bu bölüğe giren terimler, daha çok düşünce ve duygu hayatımızı belirleyen durumlarla, olay ve olgularla, kısacası her türlü etkinliklerle ilgili kavramları karşılarlar. Bunun için de soyut bir nitelik taşırlar.

Anlam yönünden soyut bir nitelik taşıyan bu terimler, yapıları yönünden ya türemiş, ya bileşik, ya da birden çok sözcükle karşılanmıştır. Şu örneklerde olduğu gibi:

Türetme Yoluyla Yapılanlar

Ruhsal ve düşünsel etkinliklerle ilgili kavramları karşılayan terimlerden kimileri türetme yoluyla yapılmıştır. Ad ve eylem köklerine yapım ekleri getirilerek bunlar türetilmiştir.

-gı, -gi; -gu, -gü (-kı, -ki; -ku, -kü) ekiyle:

Bu ek daha çok eylemlerin kök ve gövdelerine gelir. Bu eylemlerden duygusal ve ruhsal durumlarla ilgili kavramları belirleyen terimler türetir:

algı (fels.) (Osm. idrak; Fr., İng. perception): Zihinle olan ilgisi bakımından duyum, bir duyumdan edinilen yalın bilinç.

coşku (ruhb.) (Osm. şevk-ü teheyvüç; İng. enthusiasm):

Duyguların tepki halinde dışarı vurulması, duyguların olağanüstü hali.

duygu (biy.) (Osm. ihtisas; Fr., İng. sentiment): Organlar aracılığıyla bir şeyin varlığını bilir olma, dış dünyadan organların aracılığıyla alınan uyartı.

sezgi (fels.) (Osm. teaddüs; İng., Fr. intuition): Deneye ya da usa vurmadan, doğrudan doğruya bir şeyi biliverme.

tutku (ruhb.) (Osm. ihtiras, iptilâ; İng., Fr. passion): Öteki özlemlerin üstüne çıkmış aşırı özlem.

vargı (mant.) (Os. netice-i istidlâl; Fr., İng. conclusion): Bir tasımda varılan sonuç.

yargı (fels.) (Osm. hüküm; Fr. jugement; İng. judgement): Sav ile karşıtından bir sonuca varma işi, usa vurmadan sonra varılan sonuç.

-ı, -i; -u, -ü ekiyle:

Bu ek de eylem kök ve gövdelerine gelir. Geldiği sözcüklerden ruhsal ve düşünsel etkinliklerle ilgili terimler türetir:

duyu (ruhb.) (Osm. hasse; Fr. sens; İng. sense): İnsan ve hayvanların dış dünyanın etkilerini duyma yeteneği.

dürtü (ruhb.) (Osm. muharrik; Fr. mobile; İng. mover): Kaynağı (güdüde olduğu gibi akıl olmayıp) duygulanım olan neden.

yeti (ruhb.) (Osm. kuvve, meleke; İng. faculty; Fr. faculté): İnsandaki düşünme, anlama, kavrama gibi doğal güçlerden her biri, doğal yatkınlık.

-ık, -ik; -uk, -ük ekiyle:

Bu ek, eylemlerin kök ve gövdelerine gelerek onlardan ruhsal ve düşünsel etkinliklerle ilgisi bulunan terimler de türetir. Şu örnekte olduğu gibi:

bellek (ruhb.) (Osm. hafıza; Fr. mémoire; İng. memory): Öğrenilmiş ya da baştan geçmiş bir şeyi zihinde tutma yetisi.

-il, -il; -ul, -ül ekiyle:

Adlardan ve ad soylu sözcüklerden bu ekle duygu ve düşünce etkinliklerimizle ilgili terimler yapılmaktadır:

öncül (mant.) (Osm. mukaddemat; Fr. prémisses; İng. premises): Bir tasarımda, vargıya ulaştıran iki önermeden her biri.

-ım, -im; -um, -üm ekiyle:

Eylemlerin kök ve gövdelerinden bu ekle de düşünsel ve ruhsal etkinliklerle ilgili terimler türetilir:

eğilim (ruhb.) (Osm. temayül; Fr. tendance; İng. tendency): Ruhu bazı şeylere yönelten içtepi.

izlenim (ruhb.) (Osm. intiba; İng., Fr. impression): Bir nesnenin duyular yolu ile insan üzerinde bıraktığı etki.

kapsam (mant.) (Osm. muhteva; İng. content; Fr. contenu): Bir kavramın kapsadığı bireylerin ya da imlerin topu.

kavram (mant.) (Osm. mefhum; Fr., İng. concept): Bir şey üzerine ve özellikle bir şeyin nitelikleri veya imleri üzerine taşıdığımız genel düşünce.

-inç, -inç; -unç, -ünç ekiyle:

Eylem kök ve gövdelerine gelir bu ek, geldiği kök ve gövdelerden ruhsal hayatımızla ilgili terimler yapar:

bilinç 1. (ruhb.) (Osm. şuur; Fr. conscience): Bir bakıma göre, duyum, heyecan, düşünme ya da başka bir ruh etkinliği ile nitelenen hal, başka bir bakıma göre de, ben'in kendi etkinliğini ve duygulanımlarını sezebilmesi, en geniş anlamda zihin. 2. Bir toplulukta ruh etkinliğinin ya da durumunun topu.

-lık, -lik; -luk, -lük ekiyle:

Bu ek ad ve ad soylu sözcüklerden ruhsal ve düşünsel yaşamımızla ilgili kavramları karşılayan terimler yapar:

alırlık (fels.) (Osm. kabiliyet-i ahz; Fr. réceptiste; İng. receptist): Algılama yeteneği.

anlık (ruhb.) (Osm. müdrike; İng., Fr. intellect): Duyu ve iradeden ayrı olarak düşünülen bilme yetisi, usa vurma, yargılama, anlama erki.

-ma, -me ekiyle:

Eylem kök ve gövdelerinden, ruhsal ve düşünsel etkinliklerle ilgili terimler yapılır bu eklerle:

içerme (mant.) (Osm. tazammun; Fr., İng. implication): Bir şey başka bir şeyin varlığını gerektirmek, biri ötekini ister istemez düşündürmek.

önerme (mant.) (Osm. kaziye; Fr., İng. proposition): Bir yargıyı anlatan söz, doğru ya da yanlış olabilen her söz.

yönseme (ruhb.) (Osm. temayül; Fr. tendance; İng. tendency): Belli bir sonuca yönelen fakat etkinliğe geçmeyen etki gücü.

-tı, -ti; -tu, -tü ekiyle:

Eylemlerin sonuna gelir bu ek. Geldiği eylemlerden ruhsal ve düşünsel etkinliklerle ilgili kavramları karşılayan terimler türetir:

önerti (mant.) (Osm. mukaddem; İng. antecedent): Koşullu bir önermenin koşulu anlatan ön kısmı.

saplantı (ruhb.) (Osm. fikr-i sabit; İng. fixed idea): Bir kimsenin saplanmış olduğu ve kendini kurtaramadığı yanlış.

Birleştirme Yoluyla Yapılanlar

Ruhsal ve düşünsel etkinliklerle ilgili kavramları karşılayan terimlerin kimileri de birleştirme yoluyla yapılmıştır. Bunlar da yapıları yönünden örneklerini daha önce gördüğümüz bir ad ile bir adın, bir ad ile bir sıfatın ya da bir sıfatla bir adın birleşmesinden oluşmuştur:

bilinçaltı (ruhb.) (Osm. tahtel-şuur, şuuraltı; İng. subconsciousness): Bilinçte hiç yer almayan ya da henüz yerleşmeyen zihin etkinliği.

içgüdü (ruhb.) (Osm. sevk-i tabîî; İng., Fr. instinct): Canlıları araya düşünce girmeksizin, kendilerine yararlı ya da gerekli birtakım işlere güden duygu.

sağduyu (fels.) (Osm. hasse-i selime; Fr. bon sens; İng. good sense): Doğruyu yanlıştan ayırabilen, yargılarında yanılmayan akıl.

tümdengelim (fels.) (Osm. talil; İng. deduction; Fr. déduction): Uslamlamada tümelden tikele, yasa-dan olaya, etkenden etkiye, genelden özele geçme yolu.

Birden Çok Sözcükle Yapılanlar

Ruhsal ve düşünsel etkinliklerle ilgili kavramları karşılayan terimlerin kimileri de birden çok sözcükle karşılanmıştır. Şu örneklerde olduğu gibi:

kısır döngü (mant.) (Osm. devr-i batıl, daire-i faside; İng. viciouscircle): Bir öneriyi ikinci bir önerme ile, bunu da birincisiyle tanıtlamaya kalkışma yolu.

nedensellik ilkesi (fels.) (Fr. causalité; İng. causality): Her şe yin bir nedeni olduğu yolundaki felsefe ilkesi.

GENEL KAVRAMLARI KARŞILAYANLAR

Terimlerin bir bölümü de karşıladıkları kavram yönünden bir genellik taşırlar. Bunları yukarda ayırdığımız bölümlerden herhangi birine kolayca yerleştiremeyiz. Yapılışları yönünden öbür terimlere benzerler. Onlar gibi, türetme, birleştirme, birden çok sözcükle karşılama ya da anlam aktarımı yoluyla yapılmışlardır. Bu yönden nasıl yapıldıklarını açıklamayı bir yana bırakarak kimi örneklerini görelim:

altyapı (topb.) (Fr., İng. infra-structure): İnsanın üretime yönelmiş çabası ve bilgisi, üretimde kullanılan araçlar, üretim yöntemleri ve ilişkilerini içine alan ekonomik temel için kullanılan genel kavram.

gelenek (topl.) (Osm. anane; Fr., İng. tradition): Eski çağlardan beri yerleşmiş olup kuşaktan kuşağa geçerek gelen ve topluluğun üyeleri arasında ortak ve özel bir ruh ve dolayısıyla sağlam bir bağ meydana getiren her türlü alışkı.

öğreti (fels.) (Osm. mezhep; Fr., İng. doctrine): Bilimde bir dizge meydana getiren ilkelerin ya da inakların topu.

özdek (fels.) (Osm. madde; İng. matter; Fr. matière): Bir varlığın yapımına yarayan öge olup biçim kavramına karşıt tutulur.

Terimleri karşıladıkları, ilgili oldukları kavramlara göre sekiz öbekte topladık. Kuşkusuz değişmez bir öbeklendirme değildir bu. Başka başka öbeklendirmeler de yapılabilir. Buradaki kümeleme, terimlerin belirgin yanlarına göre aralarında ortaklık bulunanların bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Ayrıntılara gidilmekten kaçınılmıştır.

UYGULAMA

Buraya değin terimlerin anlam ve yapılarıyla ilgili özellikleri ayrıntılarına yönelmeden göstermeye çalıştık. Şimdi sınırlı bir uygulamayla şu üç terime Türkçe karşılık bulmaya çalışalım.

Dilimize Fransızcadan girmiş olan *alternatif* sözcüğü, son yıllarda toplumsal bilimlerin değişik dallarında da terimsel bir nitelik kazanmıştır. Diyelim ki bu sözcüğe Türkçe bir karşılık yaratacağız. Bunun için nasıl bir yol izlememiz gerekir? İlk *alternatif* sözcüğünün dilimizde hangi anlamla kullanıldığını araştırmalı, bunu açık seçik ortaya koymalıyız. Bu sözcük dilimizde şu iki anlama gelmektedir: “1. İyice düşünüp taşındıktan sonra seçilen iki yoldan, iki olanaktan biri; 2. İki yol, iki olanaktan birini seçme durumu.” Ancak birinci anlamı daha yaygındır. Buna göre *alternatif* sözcüğü, araç, gereç, aygıt adı bildirme, özellik ve nitelik karşılama, tür ve topluluk bildirme gibi, belli bir terim dilimine girmiyor. Bu yönden genel bir kavram sayabiliriz. Öyleyse bu kavrama Türkçe bir karşılık bulmak için hangi yoldan yararlanabiliriz? Bunu da kararlaştırmamız gerekir. Bu yol, kılavuzda açıklanan yollardan biri olacaktır, ya “türetme”, ya “birleştirme”, ya “birden çok sözcükle karşılama” ya da “anlam aktarımı” olacaktır. Diyelim ki türetmeye baş vuracağız. İşin, can alıcı noktası burasıdır. Hangi köke, hangi eki getireceğiz? Bunda da yine bize yardımcı olacak, ipuçları verecek olan, *alternatif* sözcüğünün anlamıdır.

Sözcüğün anlamında *seçme* işi ağır basmaktadır. Bu yönden *seç-* eylem kökünden yeni bir sözcük türetebi-

liriz. Ancak hangi ekten yararlanacağız? Ek konusunda da örneklerden yararlanmamız gerekir. Sözelimi, *tutanak*, *gelenek*, *ödenek*, *kesenek* sözcüklerinde gördüğümüz *-anak*, *-enek* ekini seç- köküne getirerek, *alternatif* sözcüğünü, *seçenek* sözcüğü ile karşılayabiliriz.

Bir başka terimi, bilgiişlem alanında kullanılan *kompütür*'ü alalım. Bu sözcük, "kendisine verilen bilgi ve verilere göre, yalın ya da karmaşık işlemleri yapıp sonuçlandıran elektronik makine"yi karşılamaktadır. Demek bir araç adıdır *kompütür*. Bu sözcüğe "türetme" yoluyla değil "birleştirme" yoluyla karşılık bulacağımızı düşünelim. Acaba hangi sözcüğü, hangi sözcükle birleştireceğiz? Burada iki şey bize ipucu olabilir: *Kompütürün* gördüğü iş (bilgileri sayma ve sonuçlandırma), araç gereç bildiren bileşik yapıli terimlerin yapısı (biçerbağlar, ısıölçer, basınçölçer)... Bu sözcüklerin yapısını örnekseyerek, *kompütürün* görevsel niteliği içinde bulunan *bilgi* ve *saymak* sözcüklerini birleştirerek *bilgisayar* sözcüğünü yapar, *kompütür* yerine önerebiliriz.

Türkçesini arayacağımız bir başka terim de yazın ve "kütüphanecilik"te kullanılan *bibliyografya* (bibliyografi) olsun. Fransızcadan dilimize geçen bu sözcük, "bir konu ya da bir yazar üzerine yazılmış yapıtlar dizisi" anlamına gelir. Yararlanılan bilgi kaynaklarını göstermesi göz önünde tutularak *kaynak* sözcüğünü "kök" olarak seçebiliriz. Ayrıca *dilekçe*, *gerekçe* gibi sözcüklerin yapısını da örnekseyerek *kaynak* sözcüğünden *-çe*, *-ça* ekiyle *bibliyografya* için *kaynakça* karşılığını bulabiliriz.

Görülüyor ki bir terime karşılık yaratırken belirli bir sıra izliyoruz. İlk Türkçesini aradığımız, Türkçeleştirmek istediğimiz terimin açık seçik bir tanımını yapıyoruz. Daha doğrusu dilimizde hangi anlamı üstlenmişse, hangi anlamla kullanılmaktaysa bunu ortaya koyuyoruz. Bu anlamı belirleme işi, verilen örneklerde de görüldüğü gibi, "türetme"

yolundan yararlanacaksak hangi kökten ya da gövdeden yararlanacağımızı, “birleştirme” yolunu seçeceksek hangi sözcüğü hangi sözcükle birleştireceğimizi bize sezdirir. Çünkü anlam ve tanımın içinde sözcüğün görevsel ve niteliksel özellikleri de ortaya çıkıyor. Demek oluyor ki terim yapmada ilk adım anlam ve tanımdan yola çıkmaktır.

Türkçesini yaratmak istediğimiz terimin anlamını açıkça belirledikten sonra, ikinci adım, bu anlama göre terimin bu kılavuzda belirtilen sekiz kümeden (*araç, gereç, aygıt adı; iş ve eylem; özellik, nitelik ve durum; tür ve topluluk; düşünce, bilim ve sanat akımı; oluşma ve biçimlenme; ruhsal ve düşünsel etkinliklerle ilgili kavramlar; genel kavramlar*) hangisine girdiğini, ya da hangisine daha yakın olduğunu kararlaştırmaktır. Bunu da yaptıktan sonra ilgili kümedeki Türkçe terimleri gözden geçirir, terim yapma yollarından (*türetme, birleştirme, birden çok sözcükle karşılama, anlam aktarımı*) birini seçerek yeni terimi bulmaya çalışırız.

Önce de değindiğimiz gibi, bulduğumuz her terim başlangıçta bir öneridir. Ancak bu önerinin kısa zamanda benimsenmesi, tutunurluk kazanması yarattığımız terimin kimi nitelikler taşımasına bağlıdır. Sözelimi, yeni türettiğimiz terim söyleniş yönünden kolay olmalı, eski terimin dil içindeki dolaşımını karşılayabilmelidir. Bunun yanı sıra dilde kendisine benzeyen sözcükler bulunmalı. Başka bir deyişle yapısal yönden bir örneksemenin ürünü olmalı. Yukarıda yeni bulduğumuz *seçenek* (alternatif), *bilgisayar* (kompüter), *kaynakça* (bibliyografya) terimleri yapılırken bu noktalar göz önünde tutulmuştur.

TERİMLERİN SÖZLÜK DÜZENİNE KONMASI

Bilim dilimiz kendi terimlerini Türkçenin kendi öz değerlerinden yarattığı gün, gerçek anlamıyla kurulmuş olacaktır. Bu nedenle Doğu ve Batı dillerinden dilimize girmiş olan terimlerin Türkçe karşılıklarını bulma, her bilim adamının önemli görevlerinden biridir. Bu görevin gereğini yerine getirme, terimlerin Türkçesini arama ve yapma için hangi yollardan yararlanılacağı ve terimlerin nasıl yapılacağı bundan önceki bölümde örnekleriyle gösterilmiştir. Bu bölümde de Türkçede terim yapma yollarından (*türetme, birleştirme, birden çok sözcükle karşılama ve anlam aktarımı*) yararlanarak bulduğumuz bir terimin sözlük düzenine getirilmesiyle ilgili kimi noktalar üzerinde duracağız.

Fişleme

Üzerinde çalıştığımız alanla ilgili terimleri saptama, terim sözlüğü hazırlamanın ilk adımıdır. Bu saptama işi için, fişleme yöntemini kullanabiliriz. Türk Dil Kurumu bu amaçla özel bir terim fişi geliştirmiştir. Bu fiş, üzerinde çalışacağımız bazı noktaları içermektedir:

..... Terim Fişi

1. Yeni terim :
2. Eski terim :
3. Almanca :
4. Fransızca :
5. İngilizce :
6. Başka dillerde:
7. Tanımı :

Tanımlama

Örneğini gördüğümüz fiş, bir terimin üzerinde çalışabilme ve Türkçe karşılığını bulma ya da yaratma yönünden neleri göz önünde tutmamız gerektiğini göstermektedir. Sözelimi, üzerinde çalıştığımız terim hangi alanla ilgili? Önce bunu belirtmeliyiz. Sonra bulduğumuz terimi, varsa bulduğumuz bu terimin Osmanlıca ve yabancı dillerdeki karşılıklarını bulmalıyız. Kuşkusuz her terimin eski dilde ya da yabancı dillerde karşılığı olmayabilir. Ne ki olanları saptama; anlam yönünden karşılaştırma yapmamızı ve terimlerin kavramsal özelliklerini yakalamamızı kolaylaştırır. Terimin, böylece kimliğini saptadıktan sonra tanımlama evresi gelir. Bir bakıma tanımlama terim sözlüğü hazırlamanın en güç evrelerinden biridir. Çünkü yapacağımız tanımın, açık ve aydınlık olması, tanımladığımız kavramın belirleyici öğelerini, niteliklerini içermesi gerekir. Ayrıca tanımlama, terimi oluşturan ana noktaları kapsadığı gibi, bu noktaların karşıtlarını da kendi dışında tutmalıdır. Bunun yanı sıra cümlelerin uzun, karmaşık olmaması, kolay okunur ve kolay anlaşılır olması iyi bir tanımın nitelikleri arasındadır.

İyi bir tanım, her şeyden önce tanımlanan kavramın belirleyici öge ve niteliklerini yansıtır. Bunu somutlamak için şu örneğe bakalım: Varsayalım ki biyolojide geçen ve Osmanlıcası *ifraz*, Almancası da *das Sekret* İngilizce ve Fransızcası da *secretion* sözcükleriyle karşılanan bir terim üzerinde çalışıyoruz. Terimin anlamını, biyolojideki kullanımını düşündük. Özellikle bu sözcüklerin kökeninde varolan *salıverme*, *ayırma*, *bırakma* anlamlarından yola çıkarak bu maddeye, Türkçe bir karşılık bulmak için türetme yoluna baş vurduk. *Salmak* kökünden *salgı* terimini yaptık.

Bulduğumuz *salgı* terimini de şöyle tanımladığımızı düşünelim:

salgı (biy., zool.) (Osm. ifraz; Alm. das Sekret; İng., Fr. secretion): Vücuttaki bezlerin oluşturup kana saldıkları bir maddeye verilen ad.

Bu tanım eksik ve yetersizdir. Şöyle ki tanımı yapılan *salgı* sözünün, bir maddeyi karşıladığı ve bunun vücuttaki bezler tarafından yapıldığı belirtilmiştir. Gelgelelim, *salgı* sözcüğüyle adlandırdığımız bu maddenin nasıl bir şey olduğu, vücuttaki bezlerin bunu nasıl yaptığı tanımda belirtilmemiştir. Daha doğrusu bu maddeyi belirleyen temel öğeler ve nitelikler gösterilmemiştir. Tanımın tam ve yetkin olması, değindiğimiz bu noktaların tanım içinde belirtilmesiyle gerçekleşecektir. Bunları belirtmek istersek, tanım şu biçimi kazanacaktır:

salgı (biy., zool.) (Osm. ifraz; Alm. das Sekret; Fr., İng. secretion): Vücuttaki bezlerin kandan ayırıp oluşturdukları ve tekrar kana ya da başka organlara saldıkları sıvı madde.

Gerektiği zaman, yani terimi somutlamak ereğiyle örnek de verilebilir. Sözelimi yukardaki tanımı somutlamak için “Tükürük bir salgıdır.” örneğini verebiliriz.

Gönderme

Hazırladığımız terimleri sözlük düzenine korken madde başına Türkçesini yazacağız. Türkçesini bulamadığımız durumlarda da terimin eski karşılığını veririz. Kuşkusuz amacımız, bulduğumuz Türkçe terimleri yaymak ve bunları dilde kullanılış alanına çıkarmaktır. Bu yönden madde başı olan sözcüklerin Türkçe olmasını yeğleyeceğiz. Ne ki kimi durumlarda bir sözcüğün hem Türkçe karşılığını hem de yabancı karşılığını ayrı ayrı madde başlarında göstermek gereksinimini duyarız. Buna daha çok, bir terimin Osmanlıcadaki ya da yabancı dillerdeki karşılığı yaygın ve yerleşik olduğu durumlarda baş vururuz. Bunun

için de terimin tanımını Türkçesinde verir, yabancıasını tanımlamadan Türkçesini verdiğimiz maddeye göndeririz.

Gönderme için ya *bkz.* kısaltmasını ya da —→ işareti gibi bir işaret kullanırız. Genellikle maddeler arasındaki göndermeye belli durumlarda baş vururuz. Sözelimi bir terim için birden çok karşılık kullanılmakta ise bunlardan birini benimser, öbürlerini de benimsediğimiz terime göndeririz. Bunun gibi, bir terim, bir başkasıyla ilgiliyse ya da o terim için daha çok bilgi edinme gereksinimi varsa, bunu da yine gönderme ile karşılarız.

Dizinleme

Dizin, maddeleri belli bir ereğe göre sıralanmış liste demektir. Hazırladığımız terimleri de *abecesel* bir düzen içinde dizinlemek gerekir. Birden çok sözcükle karşılanmış terimleri abecesel sıraya korken ikinci sözcüğün ilk harfini de göz önünde bulundurmalı, bunun yanı sıra göndermeler dizine alınmamalıdır. Ayrıca terimlerin gösterilmişse hem Osmanlıca, hem de yabancı dillerdeki karşılıklarının (Almanca, Fransızca, İngilizce) birer dizini konmalıdır.

TERİM TÜRETMEDE KULLANILAN EKLER DİZİNİ

Araç, Gereç, Aygıt Adı Bildirenler

-a, -e	31
-acak, -ecek	31
-aç, -eç	32
-ak, -ek	32
-anak, -enek	33
-cık, -cik; -cuk, -cük (-çık, -çik; -çuk, -çük)	33
-dan, -den (-tan, -ten)	34
-ga, -ge (-ka, -ke)	34
-gaç, -geç (-kaç, -keç)	35
-gı, -gi; -gu, -gü (-kı, -ki; -ku, -kü)	35
-ıcı, -ici; -ucu, -ücü	36
-ık, -ik; -uk, -ük	36
-ım, -im; -um, -üm	36
-lık, -lik; -luk, -lük	37
-maç, -meç	37
-man, -men	38
-mık, -mik; -muk, -mük	38

İş ve Eylem Bildirenler

-ga, -ge; -ka, -ke	43
-gı, -gi; -gu, -gü (-kı, -ki; -ku, -kü)	43
-ım, -im; -um, -üm	44
-ınç, -inç; -unç, -ünç	45
-ış, -iş; -uş, -üş	45
-ma, -me	46

Özellik, Nitelik ve Durum Bildirenler

-ak, -ek	50
----------	----

-an, -en	50
-ay, -ey	51
-ca, -ce	51
-cı, ci; -cu, -cü (-çı, -çi; -çu, -çü)	52
-cık, -cik; -cuk, -cük (-çık, -çik; -çuk, -çük)	52
-cıl, -cil; -cul, -cül (-çıl, -çil; -çul, -çül)	53
daş, -deş (-taş, -teş)	53
-dık, -dik; -duk, -dük (-tık, -tik; -tuk, -tük)	54
-gan, -gen (-kan, -ken)	54
-gın, -gin; -gun, -gün (-kın, -kin; -kun, -kün)	54
-ı, -i; -u, -ü	55
-ıcı, -ici; -ucu, -ücü	55
-ıl, -il; -ul, -ül	56
-ık, -ik; -uk, -ük	56
-ın, -in; -un, -ün	57
-it, -it; -ut, -üt	57
-lı, -li; -lu, -lü	57
-lık, -lik; -luk, -lük	58
-ma, -me	59
-mak, -mek	59
-maz, -mez	59
-mık, -mik; -muk, -mük	60
-miş, -miş; -muş, -müş	60
-sal, -sel	60
-sı, -si; -su, -sü	61
-sıl, -sil; -sul, -sül	61
-sız, -siz; -suz, -süz	62
-r	62
-rak, -rek	63
Tür ve Topluluk Bildirenler	
-ak, -ek	67
-ca, -ce (-ça, -çe)	67
-cık, -cik; -cuk, -cük (-çık, -çik; -çuk, -çük)	67
-cıl, -cil; -cul, -cül (-çıl, -çil; -çul, -çül)	68

-çın, -çin; -çun, -çün	68
-gan, -gen (-kan, -ken)	69
-giller	69
-ı, -i; -u, -ü	69
-ık, -ik; -uk, -ük	70
-ın, -in; -un, -ün	70
-lar, -ler	71
-lık, -lik; -luk, -lük	72
-ma, -me	72

Düşünce, Bilim ve Sanat Akımı Bildirenler

-cı -lık, -ci -lik; -cu -luk, -cü -lük (-çı -lık, -çi -lik; -çu -luk, -çü -lük)	76
---	----

Oluşma ve Biçimlenme Bildirenler

-ak, -ek	79
-ay, -ey	79
-ga, -ge (-ka, -ke)	80
-gı, -gi; -gu, -gü (-kı, -ki; -ku, -kü)	80
-ı, -i; -u, -ü	80
-ık, -ik; -uk, -ük	81
-ıl, -il; -ul, -ül	81
-ım, -im; -um, -üm	81
-ıt, -it; -ut, -üt	82
-ma, -me	82
-man, -men	83
-sı, -si; -su, -sü	83
-tı, -ti; -tu, -tü	83

Ruhsal ve Düşünsel Etkinliklerle İlgili Kavramları Bildirenler

-gı, -gi; -gu, -gü (-kı, -ki; -ku, -kü)	86
-ı, -i; -u, -ü	87
-ık, -ik; -uk, -ük	87
ıl, -il; -ul, -ül	88

-ım, -im; -um, -üm	88
-ınç, -inç; -unç, -ünç	88
-lık, -lik; -luk, -lük	89
-ma, -me	89
-tı, -ti; -tu, -tü	89

TANITMA YAYINLARI

Türk Dil Kurumu'nun yayımlamakta olduğu "Tanıtma Yayınları", yetişen kuşaklarda, geniş topluluklarda dil bilgisini çoğaltma, dile özen duygusu ile anadili bilincini kökleştirme, dile sevgi ve saygıyı geliştirme, Dil Devrimi'nin gerekliliğini örnekleriyle gösterme amacını gütmektedir.

Tanıtma Yayınları beş dizidir: 1 - Radyo ve televizyon konuşmaları dizisi, 2 - Türk diline emek verenler dizisi, 3 - Dil konuları dizisi, 4 - Açık oturumlar dizisi, 5 - Çeşitli konular dizisi.

Elinizdeki kitabın da içinde bulunduğu "dil konuları dizisi"nde bugüne değin çıkmış yapıtlar şunlardır:

Dil Üzerine (Düşünceler-Düzeltilmeler) (Ö. A. Aksoy), *Dil Devriminin 30 Yılı*, *Devlet Dili olarak Türkçe* (A. Dilâçar), *Türkçede Sözcük Yapma Yolları* (H. Dizdaroğlu), *Harf Devriminin Öyküsü* (Sami N. Özerdim), *Ataç'ın Sözcükleri* (haz. Yılmaz Çolpan), *Türkçede Fiiller* (Hikmet Dizdaroğlu), *Dil ve Kültür* (Doç. Dr. S. Baydur), *Dil Devrimi Üzerine, Dilbilgisi Sorunları, Atasözleri ve Deyimler* (Elkitabı) (Ö. A. Aksoy), *Dil Devrimimiz* (haz. Emin Özdemir), *Gelişen ve Özleşen Dilimiz* (Ö. A. Aksoy), *Özleştirme Durdurulamaz* (Ö. A. Aksoy), *Eski Türkçe, Göktürk ve Uygur Yazı Dili* (Kayahan Erimer), *Öz Türkçe Üzerine* (Emin Özdemir), *Türkiye'de Dil Özleşmesi* (A. Dilâçar), *İkileme* (Prof. Dr. V. Hatiboğlu), *Dilbilgisi Sorunları II, Alman ve Macar Dillerinde Özleşme, Pekiştirme ve Kuralları* (Prof. Dr. V. Hatiboğlu).

Bu kılavuzda, terim nedir, terimler ve nitelikleri, terim yapma yolları, yapılarına ve anlamlarına göre terimler gibi temel noktalar ele alınmış, terim yapma yönünden Türkçemizin zengin olanakları örneklerle bağlanarak gösterilmiştir.

6 Lira